

JEGYZETEK

- 1 A civilizáció a kulturális fejlődés egyik stádiumaként határozható meg. A térben és időben jól elkülönülő civilizációk egy tágabb társadalmi, gazdasági és ideológiai rendszer együtt hatásának eredményei. Civilizációról akkor beszélhetünk, ha a kultúra legalább két alrendszerében létezik a folyamatos fejlődés lehetősége. (RENFREW 1972, 4sq; WRIGHT 2004, 64sq)
- 2 A kérdéskör legutóbbi összegzését lásd: THOMAS 2008. A szerző 17 északnyugat-romániai lelőhelyről származó 109 sírt említ. Valójában az Otomani kultúrába sorolható temetkezések mindössze Éradonyból, Beréből, Csomaközről, Érdiőszegről, Mezőteremről és Szilágypérről kerültek elő.
- 3 BÓNA 1975A, 286; BÓNA 1992, 16.
- 4 MAGYAR RÉGÉSZET AZ EZREDFORDULÓN 2003, Kronológiai táblázat-Bronzkor.
- 5 A kérdéskört illetően lásd: BADER 1998, 43sq; THOMAS 2008, 15sq; GANCARSKI 1999. (Szerk); GANCARSKI 2002. (Szerk.); STEINER 2003, 83sq; PRZYBYLA, BLAJER 2008, 52sq.
- 6 Hasonló vélemény: KISS, KULCSÁR 2005, 267.
- 7 A terminológia meghonosítását illetően lásd: TOMPA 1937, 61sq; GALLUS 1943, 34sq.
- 8 TOMPA 1937; MOZSOLICS 1946–48; MOZSOLICS 1952 stb.
- 9 A korszakban ismert települések: Bihar-szentjános, Herpály, Berettyó-szentmárton-Korhány, Ottomány-Várhegy. A kutatástörténetet illetően lásd: DOMOKOS 1908, 55sq; ROSKA 1926–28; ROSKA 1930, 163sq; ROSKA 1941, 45sq; BANNER–BÓNA 1974, 9sq; BÓNA 1975, 121; ALEXANDRESCU 1955, 487sq.
- 10 NESTOR 1933, 11sq.
- 11 ROSKA 1941, 56, 27. lábjegyzet.
- 12 NESTOR 1960, 110sq.
- 13 BÓNA 1975, 120sq.
- 14 MÁTHÉ 1988, 27sq.
- 15 KALICZ 1970; KOVÁCS 1982; MÁTHÉ 1988; ROMAN–NÉMETHI 1990.
- 16 GOGÁLTAN 2002, 11sq.
- 17 PÓSTA 1889, 148; RÓMER 1876, 18 sq.
- 18 CSETNEKI JELENIK 1876, 78sq; MÁRTON 1910, 86sq; VÉKONY 2003, 18sq.
- 19 RÓMER 1886; RÓMER 1887; HAMPEL 1892, 374sq; Abb. V; HAMPEL 1896, Taf. 250.1; CSÉPLŐ 1901, 447; ZOLTAI 1922; ZOLTAI 1922A, 6; ROSKA 1930, 163sq; MAKKAY 1957, 22sq; MÁTHÉ 1974, 294sq; OSVÁTH 1996, 156sq; LAKATOS 2009, 201sq.
- 20 ROSKA 1912, 51sq; ROSKA 1938, 8sq; ROSKA 1939, 11sq.
- 21 TOMPA 1937, 62sq.
- 22 PATAY 1938, 29sq.
- 23 POPESCU 1956A; POPESCU 1956B, POPESCU 1956C, BANNER, BÓNA 1974; BÓNA 1975; ORDENTLICH 1973.
- 24 A kárpát-medencei bronzkori telkek és tellszerű telepek kutatástörténetét illetően lásd: GOGÁLTAN 2008, 40sq, Fig.1.
- 25 KĀNČEV 1995, 75sq; POROSZLAI 1998, 183sq; BAILEY 1999, 94sq; GOGÁLTAN 2002, 11sq; GOLDBERG, MACPHAIL 2006, 225sq; GOGÁLTAN 2008, 40, DANİ, FISCHL 2009, 103sq; HORVÁTH 2009, 159sq; DAVID 2010, 563sq.
- 26 Nem minden tell erődített. A Füzesabony-Öregdomb (Szathmári 1992, 134), Székudvar/Socodor –Cävajdia (Popescu 1965b, 44) vagy Békés-Városerdő (Banner, Bóna 1974, 17) feltárásai érintették a települések szélét, de a régészek nem találtak védművekre utaló nyomokat.
- 27 GEOGRAFIA 1992; KARÁCSONYI 1995, 7sq.
- 28 A Mérgek patakának bal partján elhelyezkedő Nagykároly-Bobáld tell központi és délkeleti részét az intenzív mezőgazdasági művelés és a földhordás jelentősen megrongálta. A lakódomb átmérője jelenleg mintegy 100 × 70 m. A tell északi felének felső rétegeit elsősorban a mélyszántás (hozzávetőlegesen -0,50m mélységű) és a gyümölcsfák telepítési gödrei bolygatták meg. (ROMAN, NÉMETHI 1990, 39)
- 29 SÜMEGI, BODOR 2000, Fig. 4.
- 30 SÜMEGI, BODOR 2000, 87, Fig. 3, 4; BOGDAN, DIACONEASA 1960, 141sq.
- 31 BOGDAN, DIACONEASA 1960, Fig. 4.: *Picea* (31,33%), *Carpinus* (1,33%), *Betula* (1,33%), *Alnus* (0,66%), *Quercus* (26%), *Tilia* (4%), *Ulmus* (1,33%), *Salix* (4,66%), *Corylus* (20%), *Graminae* és *Cypraceae* (NAP-66%), *Caryophyllaceae* (4,66%), *Filix* (4%). A *Carpinus* megjelenése, a *Quercus mixtum* arányának a csökkenésével egyidőben történik. Az *Ulmus* százalékaránya látványosan csökken, ellenben a *Picea* pollen ekkor éri el a maximális értékét. A *Quercus* és a *Tilia* arányának a korábbi időszakhoz viszonyított csökkenése hidegebb időszakot jelez. A *Graminae*, *Cypraceae* és *Diatomae* pollenek nagyarányú jelenléte, lápos nyílt környezetre utal, ahol aktív földművelés létezett. (BOGDAN, DIACONEASA 1960, 153). Meg kell jegyeznünk, hogy a pollenanalitikai mintavételek valójában a három település közötti 20 km-es szakaszon történtek, ahol az Ér völgyének nyílásszöge kisebb. (BOGDAN, DIACONEASA 1960, 147) Mivel a völgy szélessége még itt is nagy a begyűjtött 150 pollenszemcse mind lokális mind külső eredetű is lehet. (JAKOB-

- SON, BRADSHAW 1981, 80sq; SÜMEGI, BODOR 2000, 86) Mivel nyílt hidrológiai rendszerről van szó, az áradásos időszakokban az árhullámok által hordozott gabonapollen szintén lerakódhatott. Talán ez a magyarázata a *Picea* pollen magas arányának is. A bekerült extralokális eredetű tűlevelű-pollen a környező régióban lévő erdő-refúgiumokhoz is köthető. (FARÇAŞ ET ALLI 1999, 806) Következésképpen a feltöltődött, kiszáradt régi folyómederből vett próbák alapján készített pollendiagram csak hozzávetőlegesen tükrözi a terület paleonövényzeti összetételét és klímáját. (FALL 1987, 396sq; SÜMEGI 2005, 131)
- 32 SÜMEGI 2003, 182; JUHÁSZ 2005, 62sq.
- 33 CÂRCIUMARU 1996, 9sq; TANPĂU ET ALLI 2009, 164.
- 34 DAVIS ET ALLI 2003, 1711; SÜMEGI ET ALLI 2004, 407; MEDZIHRADESKY, T. BÍRÓ 2007, 21sq; TANPĂU ET ALLI 2009, 170; FEURDEAN ET ALLI 2010, 2203sq, Fig. 4; FRENCH 2010, 46, Tabel 2.1.
- 35 FEURDEAN 2005, 439, 444, Fig. 2, 4–5. A Gutâi-hegységbeli Preluca Piganului 730 m tengerszint fölötti magasságban helyezkedik el. Az Avas-medencéjében levő mintavételi pont távolabb van a Nagykárolyi-síkságtól. A pollenandigram középső bronzkort is felölelő szegmensében szereplő növények: *Artemisia* (Ürömfélék), *Chenopodiaceae* (Libatopfélék), *Poaceae* (Perjefélék), *Apiaceae* (Zellerfélék), *Caryophyllaceae* (Szegfűfélék), *Asteraceae* (Ószirozsfélék), *Dipsacaceae undiff.* (Mácsosnyfélék), *Sphagnum* spp. (Tőzegmoha), *Rumex acetosa* (Sóska), *Rumex Acetosella* (Juhsóska), *Plantago lanceolata* (Lándzsás utifű), *Poaceae* (Perjefélék), *Equisetum* (Zsurlófélék) és *Myriophyllum* (Hínárfélék).
- 36 SÜMEGI 2003, 181sq; SÜMEGI 2004, 326.
- 37 Pocsaj vidékét az Ér völgyének bejárataként, a Berettyó és az Ér völgyeinek találkozási pontjaként tartják számon: DANI 2005, 307; SÜMEGI 2005, 133sq Zone 4.
- 38 KÁCSONYI 1994-1995, 195sq; WILLIS 1997, 200; BERGLUND 2003, 9.
- 39 BADEA ET ALLI 1983, 618; CIUTĂ 2009, 67.
- 40 KARÁCSONYI 1995, 8; GHINEA 2002, 363.
- 41 Hasonló helyzet figyelhető meg a pocsaji-láp esetében is, ahol a keserűfűfélék (*Polygonum*) és a búzavirág (*Centaurea cyanus*) pollenjének együttes jelenléte ekés mezőgazdaságra illetve a környezetre gyakorolt erőteljes emberi hatásra utal. Sümegi Pál véleménye szerint a libatopfélék (*Chenopodiaceae*), utifűfélék (*Polygonaceae*) és a keserűfűfélék családjába tartozó hajdina (*Fagopyrum esculentum*) nagyobb mértékű előfordulása, valamint a gabonapollen egy raktározó-gyűjtögetés mellett megjelenő mezőgazdaságra utal. (SÜMEGI 2005, 133)
- 42 BEHRE 1988, 633sq; SÜMEGI 1999, 196; SÜMEGI, BODOR 2000, 87; SÜMEGI 2003, 206; SÜMEGI 2004, 330; SÜMEGI 2005, 133sq; FĂRÇAŞ, TANPĂU 2004, 230sq; JUHÁSZ 2005, 63, TANPĂU ET ALLI 2009, 172; FEURDEAN ET ALLI 2010, 2203sq.
- 43 KÁROLYI OKL., I/137.
- 44 KÁROLYI OKL., I/114; I/484.
- 45 KÁROLYI OKL., II/49.
- 46 KÁROLYI OKL., II/129; II/322; II/390–391; II/428–430; II/430–431; III/75–76; SZIRMAI 1809-1810, II, 2 rész 16; BOROVSKY 1910 (Szerk.), 423, 431sq. Nem áll szándékunkban a falu történetének nyomkövetése; az okleveles- és birtoktörténeti adatok összefoglalását lásd: SUCIU 1967, II., 299; MAKSAI 1940, 32, 37, SZŐCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 318sq; MÉRAI 2007, 24sq.
- 47 BÉL. M.: NOTITIA..., 17, 27, 68. A „szkíta vár” vagy a „szkíták által lerombolt” kifejezés a vár illetve az esemény ősiségére utal, nem időrendi támpont.
- 48 SZIRMAI 1809–1810, II, 15sq. Bél Mátyás kéziratára hivatkozva Szirmai Antal Bobart néven említi a földvárat.
- 49 ASZTALOS 1892, 14, 89; MÉRAI 2007, 23.
- 50 VENDE 1910, 409.
- 51 VENDE 1910, 406.
- 52 ROSKA 1939, 12.
- 53 NÉMETI 1981–1982, 169sq, Pl. XXXIX.
- 54 IERCOŞAN 1986-1987, 63sq.
- 55 ROMAN, NÉMETI 1990, 40.
- 56 ROMAN, NÉMETI 1990, 39sq.
- 57 NÉMETI 1995, 123sq.
- 58 NÉMETI 1995, 124sq.
- 59 NÉMETI, DANI 2001, 95sq, 2–3. kép; NÉMETI 1999, 124, 171.
- 60 NÉMETI, ROMAN 1994-1995, 25sq.
- 61 NÉMETI, MOLNÁR 2002, 54sq.
- 62 MÁTHÉ 1984, Táb. 11/1-20; MÁTHÉ 1988, 39; MÁTHÉ 1994, 29.
- 63 SZŐCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 315sq.
- 64 A G6/2001 számú gödörből származó kerámia elemzését illetően lásd: NÉMETI, MOLNÁR 2007, 129sq, 75–133 tábla.
- 65 SZŐCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 321, 2. tábla. A szerzők által közölt helyszínrajz eltér a 2. táblán is bemutatott valós helyzettől.
- 66 SZŐCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 315, 3. tábla/2.
- 67 A Otomani kultúra késői (Otomani IIIb) leletanyagát illetően lásd: NÉMETI, MOLNÁR 2007, 105sq. A Nagykárolyi-síkság illetve az Ér és a Berettyó völgyéből ismeretes későbronzkori kerámiát is összegző legfrissebb tanulmány Németi János tollából született: NÉMETI 2009, 203sq.
- 68 A 2010–2011-ben zajlott geofizikai felméréseket Lenkei László és Pethe Mihály, a légifelvételket Liviu Marta, Molnár Zsolt és Apai Emese míg a topográfiai felmérést Felix Marcu és Molnár Zsolt végezte.
- 69 A seprűs- és textildíszes kerámiának a létezése a Fehér-Köröstől északra fekvő területeken mindmáig eldöntetlen kérdés (GOGÁLTAN 2000, 125; 37. lábjegyzet, NÉMETI, MOLNÁR 2001, 76). A szisztematikus kutatások hiányában ezt a kérdés nem tudjuk egyértelműen megválaszolni. Remélhetőleg a Piskolt-Ógát-telep (NÉMETI 1999, 45) kutatása választ ad majd a seprűs és textildíszes kerámiának (Korabronzkor IIIb) a létezésére vagy hiányára. A Nagykároly-Bobáld tell anyagában a zárt objektumokból előkerült textildíszes kerámia (valószínűleg Hatvan import) klasszikus Otomani (II) leletanyaggal keveredik.

- 70 A magyarországi kutatás az Ottomány kultúrára a Korabronzkor III.–Középső bronzkor I átmeneti időszakába datálja, míg a Gyulavarsánd kultúra korai szakaszát a Középső bronzkor I. időszakára helyezi (BÓNA 1992, 16sq, 29sq). Részletesebb kutatástörténeti áttekintésként lásd: BADER 1998, 43sqq.
- 71 RACZKY, HERTELENDI, HORVÁTH 1992, 44. Berettyóújfalú-Herpály: Bln-2490 – 1884-1740; Bln-2491 – 1890-1746; Bln-2492 – 1878-1836 (Ottomány kultúra); Bln-2484 – 1872-1844; 1812 – 1808; Bln-2485 – 1882-1862; 1854 – 1752; Bln-2487 – 1880-1840; Bln-2488 – 1876-1840; 1820 – 1798 (Gyulavarsánd kultúra).
- 72 RACZKY, HERTELENDI, HORVÁTH 1992, 45; GOGÁLTAN 1999, 70; FORENBAHER 1993, 246, Fig. 5. Például: Békés-Városerdő (Gyulavarsánd kultúra) Bln.-1222 – 3020-3000; 2930-2860; 2820-2660; 2640-2620. A Hatvan kultúrára vonatkozóan a ¹⁴C adatok pedig szinte ezer éves intervallumot ölelnek fel.
- 73 MÁTHÉ 1984, Táb. 11/1-20; MÁTHÉ 1988, 39; MÁTHÉ 1994, 29; MÁTHÉ 2001, 39sqq; NÉMETI, ROMAN 1994-1995, 30.
- 74 BÓNA 1992, 17.
- 75 A kutatók véleménye megoszlik abban a kérdésben, hogy az északnyugat-erdélyi apai (Apa) kincslelet egykorú a hajdúsámsoni bronzkincssel. Bóna István véleménye szerint az apai lelet a Koszider periódusra datálható, (BÓNA 1992A, 56) míg mások a két bronzkincset egykorúnak tartják (LICHARDUS, VLADAR 1996, 30). A Wolfgang David által használt „Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta” elnevezéssel kapcsolatban (DAVID 1997, 248; DAVID 2002) meg kell említeni, hogy az utolsó két bronzkincset Mozsolics Amália a koszideri periódusra helyezi (MOZSOLICS 1967, 141sq, 178sq.) Egy 2009-ben publikált tanulmányban, W. David az apai kincsleletet Kr.e. 1550–1500 közötti időszakra teszi. (DAVID-ELBIALI-DAVID 2009, 314, Abb. 1) A Hajdúsámson-Apa bronzkincshorizonttal szinkronizált műkénéi aknasírok, ugyancsak a KB II-be sorolhatók (a KB II utolsó harmadába-FORENBAHER 1993, 220, 253; GOGÁLTAN 1999, 75), de fiatalabbak a Hajdúsámson-Apa leleteknél (HARDING 1984, 297sqq; DAVID 1997, 271sqq; GOGÁLTAN 1999, 75).
- 76 VULPE 1996, 43; GOGÁLTAN 1999, 75.
- 77 WARREN, HANKEY 1989, 11 2.1 táblázat.
- 78 MOZSOLICS 1968, 54 sq, Pl. 2-3.
- 79 BECHER, KRAUSE, KROMER 1989, 440.
- 80 A közép-erdélyi Wietenberg kultúra klasszikus időszakának anyagi műveltségét illetően lásd: CHIDIOȘAN 1974, 153sqq; BOROFFKA 1994, 266sqq.
- 81 FORENBAHER 1993, 253.
- 82 WARREN, HANKEY 1989, 169; GOGÁLTAN 1999, 76.
- 83 GERLOFF 1993, 80sqq.
- 84 FORENBAHER 1993, 251sq.
- 85 RITTERSHOFER 1983, 336; GOGÁLTAN 1999, 77. A magyarországi kutatók [Mozsolics Amália, Bóna István, Kovács Tibor (MOZSOLICS 1988, 27sqq; BÓNA 1992, 32sqq; KOVÁCS 1984, 245)]. a Koszider kincshorizontot Kr. e. 1450–1350/1300 datálták. A Bühl bronzkincshorizont a közép-európai kronológia Bz. A2 időszakába sorolható.
- 86 RACZKY, HERTELENDI, HORVÁTH 1992, 43sqq; Popa, Boroffka 1996, 56 (Sighisoara-Cartierul viilor); O'SHEA 1996, 37; GOGÁLTAN 1999, 211sqq, Anexa 1.
- 87 HÄNSEL 1968, 165sqq; DAVID 1998, Fig. 14-15; DAVID 2002, 247.
- 88 NÉMETI, DANI 2001, 95sqq, 2-3. kép; NÉMETI 1999, 124, 171.
- 89 REMÉNYI 2003, 57sqq; GOGÁLTAN 2005, 96sq.
- 90 Az emberi adaptáció, az „adaptív rendszerek” és az „adaptációs pályagörbék” fogalmának széleskörű régészeti és társadalomtudományi alkalmazása alapvetően a kulturális adaptáció megértésére szolgál (KIRCH 1980, 101; O'BRIEN, HOLLAND 1992, 36sq). A funkcionista antropológia és a kulturális ökológia meglátását, miszerint a társadalmi és kulturális változások a rájuk való természetes igény kialakulásának pillanatában következnek be (MALINOWSKI 1960, 16), azzal kell kibővítenünk, hogy csak az időben ismétlődő és a természetes szelekció alakította adaptív szociokulturális újítások vezetnek tényleges adaptációhoz (O'BRIEN, HOLLAND 1992, 55).
- 91 TILLEY 1994, 10sqq; HOODER 2000, 21sqq; O'SHEA 2011, 162.
- 92 O'SHEA 2011, 162sqq.
- 93 SÜMEGI, KERTÉSZ, RUDNER 2003, 56.
- 94 A belső-erdélyi terület Wietenberg településrendszerét vizsgálva Laura Dietrich úgy véli, hogy egy-egy településrendszeri egységbe több erődített és síktelepülés tartozott. (DIETRICH 2010, 202)
- 95 RENFREW 1982, 5sq; RENFREW 1986, 1sqq; SHANKS, TILLEY 1987, 41sq. Módszertani szempontból az egyenlő politikai egységek feltételezett interakcióit a régészeti megfigyelések és a leletanyag szolgáltatja információkhoz kell kötnünk.(SHANKS, TILLEY 1987, 42)
- 96 RENFREW 1986, 7sqq. Az angol kutató a gazdasági- és cserekapcsolatok kialakításának alapjaként a többé-kevésbé egyenlő partnerek kölcsönös nyereségszerzését tartja. Renfrew felhívja a figyelmet a fejlettebb államok dominanciáján és a „kizsákmányolás” fogalmán alapuló neomarxista centrum-periféria modellek hiányosságaira. A gazdasági kapcsolatok létesítése egyenlőtlen partneri viszony keretei között is megtérülő vállalkozás lehet. Az anyagi javak nyújtotta előnyökön túl lehetőség nyílik a fejlettebb társadalom szociális és vallási szimbólumrendszerének valamint adminisztratív struktúráinak átvételére, és esetleges saját szükségleteinek megfelelő ártértelezésére.
- 97 RENFREW, BAHN 1999, 172sqq. A szociopolitikai viszonyokat – régészeti adatok alapján történő – területi behatárolások modelljeit illetően lásd: Renfrew 1981, 269sqq.
- 98 Nagykároly-Bobáld (R= 12310m), Mezőterem-Kenderhalom (R=3692m) A Börvely-Halmos tell méretarányait nem ismerjük, így a telep hipotetikus befolyási övezetének kiserkesztése lehetetlen. A kérdés részletes

- bemutatását illetően lásd: MOLNÁR, IMECS 2006, 29sq; NÉMETI, MOLNÁR 2007, 22sq.
- 99 Az általunk kisserkesztett kör közvetlen közelében, de kívül található Bere-Virágkert (8.sz), Bere-Zsidó tag (11.sz), Csomaköz-Öregszőlők (25.sz), Csomaköz-Nagylapos (26.sz), Szaniszló-Cserepes (55.sz), Csanáros-Falu (68.sz) véleményünk szerint ugyancsak a Nagykároly-Bobáld tell fennhatósága alá tartozott.
- 100 Mezőterem-Kendereshalom (66.sz), Börvely-Halmos (12.sz).
- 101 Csanáros-Nagykároly-felé (69.sz).
- 102 Bere-Virágkert (8.sz), Nagykároly-Bobáld I. 1b (15.sz), Nagykároly-Bobáld II (17.sz), Nagykároly-Bobáld VI (18.sz), Nagykároly-Spitz (19.sz), Kaplony-Az öntözőkanális partja (20.sz), Szaniszló-Cserepes (55.sz).
- 103 Kaplony-A Kálmánd felőli oldal (21.sz).
- 104 Bere-Zsidó-tag (11.sz), Csanáros-A falu területén (68.sz), Kismajtény-Messzelátó csárda (43sz).
- 105 Csomaköz-Öregszőlők (25.sz), Csomaköz-Nagylapos (26.sz), Kismajtény-A református parókia udvara (42.sz).
- 106 LIVI-BACCI 1999, 42; GYULAI 2001, 90sq.
- 107 SHENNAN 1993, 123sq; REMÉNYI 2003, 53.
- 108 Mezőterem-Kendereshalom (66.sz), Börvely-Halmos (12.sz).
- 109 Nagykároly-Bobáld VI (18.sz), Nagykároly-Spitz (19.sz).
- 110 Nagykároly-Bobáld I. 2a (16.sz), Csanáros-Károly fele (69.sz).
- 111 Csanáros-A falu területén (68.sz), Kismajtény-Messzelátó csárda (43.sz).
- 112 BORDIEU 1977, 1sq; BORDIEU 1990, 23sq.
- 113 SALISBURY 2008, 43.
- 114 WRITGHT 1977, 379sq; RADCLIFFE-BROWN 2000, 177.
- 115 WASON 1994, 16sq; SHANKS, TILLEY 1987, 137.
- 116 RENFREW 1982, 2. A társadalom fejlődésméleteinek kutatástörténeti áttekintését lásd: KRISTIANSEN 1998, 36sq; JOHNSON, EARLE 2000, 2sq.
- 117 STEWARD 1955, 9sq, 51, 178sq.
- 118 WHITE 1959, 17sq.
- 119 HAAS 2001, 6sq; GYUCHA, PARKINSON 2007, 38sq.
- 120 WASON 1994, 17sq; RENFREW, BAHN 1999, 169. A tipológia négy nagy társadalomtípusa: a horda, a törzs, a főnökség és az állam.
- 121 CARNEIRO, 1981, 39sq; FEINMAN, NEITZEL 1984, 37sq; EARLE 1987, 279sq; KRISTIANSEN 1998, 44sq; COBB 2000, 5sq; HAAS 2001, 6sq, EARLE 2001, 105sq; EARLE 2002, 43sq.
- 122 BLITZ 1993, 2; MARCUS, FEINMAN 1998, 3sq, 97; CARNEIRO, 1981, 38.
- 123 SERVICE 1962, 134, 140; RENFREW 1982, 2.
- 124 BARRETT 1989, 113sq, 122; WRIGHT 2004, 67; ASSMANN 1999, 16sq, 36sq.
- 125 HARDING 2000, 388sq; EARLE 2002, 43sq; REMÉNYI 2003, 57; DUFFY 2008, 128sq. Az utóbbi években a szakirodalomban olyan elméleti modellek is megjelentek, amelyek a társadalom lineáris fejlődése mellett a különböző közösségek visszafejlődésének (devolution) valós lehetőségével is számolnak. Az ún. „törzsi ciklusok/tribal cycles” megléte figyelemre méltó, eredeti gondolat. (BREUER 1990, 42sq)
- 126 GIBSON 1988, p. 41sq.
- 127 RENFREW, BAHN 1999, 168.
- 128 FRIED 1967, 186; EARLE 2002, 46. A rétegzett társadalmak egyik ismérve, hogy azonos nemű és életkorú tagjai egyenlőtlenül részesülnek a szubsztanciális javak elosztásakor. Nem minden szegmentáris társadalom tekinthető rétegzettnek.
- 129 SERVICE 1975, 142; WASON 1994, 48sq.
- 130 PETRESCU 2001, 96.
- 131 Helyénvalónak tartjuk Gregory Johnson gondolatát, miszerint a közösség lélekszáma egyenesen arányos a kialakult intézmények számával. A nagyobb közösségek – legtöbbször – összetettebb társadalmi szerkezetűek kisebb társaiknál. A gazdasági és közösségi élet megszervezése szükségszerű az együttlakó nagyobb közösség fennmaradásához. Johnson felhívja a figyelmet, hogy az 50–500 embert számláló közösségek esetében ez a megállapítás nem egyértelmű. A társadalmi összetettség kérdései nem magyarázhatók pusztán a demográfiai mutatókkal. A kiemelkedő státusú szociális csoportok hálózatos vezetési formájának (group-controlled hierarchies) intézményesülése a hatalom gyakorlásának és megtartásának optimális eszköze. Esetünkben ez szorosan összefügg a hatalmi lánc szerkezetével és a főnöki fegyveres kíséret tagjainak számával. (JOHNSON 1982, 389sq, 409sq, Figure. 21.1, Table. 21.1, Fig.4.) Az egyén vagy a csoport szociális státusát jelző ünnepélyes események szervezésén, a szimbolikus tárgyak általi reprezentáción, a presztízsjavak gazdaságán és információcserén alapuló hálózatos hatalmi stratégia (networked power strategy) sajátosságait illetően lásd: HARDING 2000, 389; WRIGHT 2004, 76sq; SKOGLUND 2009, 202. A hálózatos hatalomgyakorlási rendszer (networked power strategies) rokoni kapcsolatok, a cserepartnerség és a szövetségek képlékeny személyes rendszerén alapul. A kapcsolatrendszer megtartásának alapját a kölcsönös ajándékozás jelenti. A komplex társadalmak ilyen típusú társadalom szervezési stratégiái egységes ideológiai és gazdasági rendszerbe tömörítik a közösség tagjait, vezetőit illetve a vezetői tisztségre áhízókat. A rendszer egyidőben ad helyet a kölcsönös együttműködésnek és a rivalizáló vetélkedésnek. (EARLE 2002, 18)
- 132 Csábító és egyértelműen vitatható a Kristian Kristiansen és Thomas Larsson által felvázolt – régiókon átívelő kapcsolatrendszer, erőteljes interkulturális hatásokat mutató elitcentrikus ideológia, kikristályosodott hatalmi és vallásos intézményrendszer, monumentális építészet, a harcos elit ruha- és hajviselettel illetve státusszimbólumokkal történő önkifejezése által jellemzett – bronzkori társadalomkép. (KRISTIANSEN 1998, 58sq; KRISTIANSEN 2004, 180sq; KRISTIANSEN, LARSSON 2005, 8sq, 161sq, 225sq; / kritikáját lásd: NORDQUIST, WHITTAKER 2007, 75sq) A Nagykárolyi-síkság kutatásának jelenlegi állapotában hiányoznak az ilyen társadalomkép alapvető régészeti bizonyítékai. Az Otomani tettek erődítményei egy központi hatalom meglétéről szólnak.

- A társadalmi rétegződést, a fegyveres főnöki kíséretnek létét bizonyítja, hogy az Északnyugat-Erdély és Északnyugat-Románia területén előkerült bronztárgyak döntő többsége fegyver és ékszer. (HÄNSEL 1998, 21; GOGÅLTAN 1998, 128sq; 195sq; MOLNÁR 2011, 272sq) A fegyverviselés a harcos elit egyéni és csoportos identitásnak kifejezési eszköze. (EARLE, KRISTIANSEN 2010, 9sq) Az Otomani-Gyulavarsánd kultúrkomplexum epicentrumához tartozó Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében azonban kevés az egyértelműen presztízstárgyként értelmezhető fémlelet. Eddigi tudásunk szerint a Nagykárolyi-síkságon és az Ér völgyében nem fedeztek fel egyetlen kardot sem, és mindössze hét, a középső bronzkorba sorolható tör ismeretes (MOLNÁR 2011, 295sq). Az első látásra alacsony szám azonban új értelmezést nyerhet, ha figyelembe vesszük, hogy a Gemeinlebern F temető 258 feltárt sírjából szintén csak hét tör származik (NEUGEBAUER 1991, 16sq; HARDING 2007, 57) vagy a Füzésabony-kultúra területéről mintegy 30 tör ismeretes (THOMAS 2008, 234-238. lábjegyzet). A néprajzi példák rámutatnak arra, hogy a különböző identitású és kiemelt státusú társadalmi csoportok létének nem előfeltétele az erőteljesen hierarchizált társadalom. (HOODER 1979, 448sq) A presztízstárgyak megléte önmagában nem jelöl feltétlenül egy szigorú szabályok alapján elkülönülő, rétegződő, összetett társadalomszerkezetet. A Szalacson 1968-ban feltárt szentély a szervezett vallásos élet bizonyítéka, de építészeti szempontból a más épületek közül ki nem tűnő építmény – egyelőre – egyedülálló felfedezés az Otomani-Gyulavarsánd törzsterületen (CHIDIOȘAN, ORDENTLICH 1975, 15sq; BADER 1990, 182sq). Egysszóval a rendelkezésre álló adatok alapján egy, a K. Kristiansen által vázoltnál jóval szerényebb főnökségi társadalom képe bontakozik ki.
- 133 RUSU 1966, 17sq; SZATMÁRI 2002, 54sq; KEMENCZEI 2003, 168. Északnyugat-Erdély középső bronzkori bronzművességének kérdését illetően lásd: MOLNÁR 2011, 269sq.
- 134 KOVÁCS 1973, 29; KEMENCZEI 2003, 168sq; DIETRICH 2010, 192.
- 135 A Nagykárolyi-síkságról, egyelőre, egyetlen török készítésére használt öntőmintát sem ismerünk. Hasonló leletek a szomszédos Ér völgyéből sem kerültek elő. Jelenlegi ismereteink alapján, úgy tűnik, a térségben felfedezett török kereskedelem útján kerültek a helyi vezetőréteg birtokába.
- 136 ROMAN, NÉMETI 1990, 41, Fig. 2/8. A markolatnyúlványos, középbordás, levélalakú pengéjű tört a Nagykároly-Bobáld dombon előkerült 3. számú lakóház (S V/1989) paticsomladékában fedezték fel. A nagykárolyi és mezőteremi török a Románia területén előkerült „keleti típusú török” legnyugatibb példányai. A hasonló leletek, elsősorban az ország keleti részén találhatók meg. (POPA 1999–2000, 66sq)
- 137 BADER 1978, 129. A Mezőteremen talált, díszítetlen, középbordás, elhegyesedő vállú tör hasonmását Tiszafüred-Majoroshalomról ismerjük. Kovács Tibor véleménye szerint az égeikumi fémművesség hatását tükröző fegyver a Kr.e. XVI–XV. századba datálható. (KOVÁCS 1973A, 158sq). A Mezőteremről származó keleti típusú második tör formai szempontból közelít a Nagykároly-Bobáld dombon talált példányhoz, és régészeti kontextusa alapján a középső bronzkor III. időszakára keltezhető (NÉMETI 1969, 64sq, Pl. XVIII/1–7, 9).
- 138 Kiemelt figyelmet érdemel a szilágypéri temető 19. sz. sírjából (60. kép/2) előkerült tör is. Fontosságához hozzájárul, hogy – tudásunk szerint – ez a temetőből előkerült egyedüli fegyver. Bóna István szerint a szilágypéri három szegecses tör (Nagybányai Múzeum/Muzeul Judeean Maramureș Nr. Inv: 115) párhuzamai ismeretlenek a középső bronzkorból. Ordentlich Iván szerint a tárgy párhuzamait a Dolný Peteri temetőből ismerjük. Székely Zoltán a Megyaszói temetőből említ hasonló fegyvert. Kovács Tibor a Szilágypéren felfedezett levél alakú pengével rendelkező tört a Koszideri időszak fémművesség produktumának tekinti. Ezt a datálást támasztja alá a törrel együtt sírmellékletként elhelyezett kiskancsó időrendi besorolása is. (SZÉKELY 1966, 134; ORDENTLICH 1973, 281sq; BÓNA 1975, 134; KOVÁCS 1977, 60; MOLNÁR 2011, 298)
- 139 KACSÓ 2003, 273, Anm. 37, Taf. IX; MOLNÁR 2011, 287.
- 140 BADER 1978, Pl. LXIII/1–3; VULPE 1970, 50, Taf. 13/209–211; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, 39, Pl. 2/1–3. A Kismező nevű határrészben, 1962-ben a Csaholy-patak középső teraszán Nagy Mihály magyarcsholyi lakos két öntőmintát és egy előkészített darabot talált. A Magyarcsholy/Cehăluș III. raktárleletből a Minisztertanács 294/1970-es rendelete értelmében a Nagykárolyi Múzeumból a 195-ös leltárszámú darab 75684-es leltárszámmal a Román Nemzeti Történelmi Múzeumba került, míg a 204. és 205-ös leltárszámmal ellátott a leletek továbbra is a Nagykárolyi Múzeumban találhatóak.
- 141 BADER 1978, Pl. LXIII/10, 11. A három öntőformából álló depót a Fekete-patak/Pârâu Negru jobb partján található Zsidó-tagban/Togul Evreiuului találták. A leletek Kovács Gyula berei református lelképásztor gyűjteményébe kerültek. A gyűjteményt 1977-ben Bader Tibor régész megvásárolta a Szatmár Megyei Múzeum számára, ahol 41423–41424, 32282–32283 leltárszámmal ma is találhatóak.
- 142 A településeken kívül talált öntőmintákból álló bronzkincseket Burger Wanzeck vándorló fémműves mesterek elásott eszköztárának tekinti. (lásd: WANZEK 1989, 191, B csoport). Megrongálásuk akár szándékos is lehetett. Ebben az esetben az öntőminták deponálásuk pillanatában vagy közvetlen előtte rongálhatták meg. (WANZEK 1989, 65sq)
- 143 Lelőhelyük nem azonos azzal a területtel, ahol használatban voltak. (a kérdést illetően: TAYLOR 1993, 42). Nem tartjuk kizártnak, hogy a két kincslelet deponálására egy tudatos, terület behatároló, kultikus tevékenység eredményeként került volna sor a Nagykárolyi-Bobáld tell befolyási övezetének határzónájában. (lásd: THRANE 2009, 16; BALLMER 2010, 198sq; BALLMER 2010A, 123sq) Deponálásuk nem ezoterikus hiedelmek logikát mellőző eredménye, hanem egy közösségi ideológiára utaló tevő-

- kenység, amely a valós világbeli állapotok konszolidálására vagy érdemi megváltoztatására is törekszik. (KRISTIANSEN 1989, 21sq; BRÜCK 2000, 280)
- 144 RENFREW, BAHN 1999, 197; HARDING 2000, 274, 294sq; DUFFY 2008, 129sq; REMÉNYI 2003, 55sq; OTTERBEIN 2004, 12sq, 118sq; KRISTIANSEN, LARSSON 2005, 225sq; HARDING 2007, 32, 40, 147sq; PARKINSON, DUFFY 2007, 100, 125; GOGÁLTAN 2008, 39; EARLE, KRISTIANSEN 2010, 14sq; EARLE, KOLB 2010, 75, 85. A teritorialitás önmagában nem köthető egy bizonyos társadalomszervezeti formához de egyike a társadalmi rétegződést ösztönző elemeknek. A gazdaságilag kiaknázott vidék kizárólagos ellenőrzésére való törekvés, a teritórium védelme szerves részét képezi az emberi višekedésnek. A közösség és javainak védelmére szolgáló erődítmények illetve a különböző határjelzések a teritóriális viselkedés alkotóelemei. Az őskori határvonal nem jelent éles demarkációs vonalat, inkább egy folyók, mocsaras árterületek, lápok szegélyezte „senki-földjeként” értelmezhető övezet. (SAHLQVIST 2001, 89; THRANE 2009, 13sq)
- 145 A terület topográfiája és a megfigyelhető természetes befolyók alapján úgy tűnik, hogy a hármás árokrendszert időszakosan esővíz töltötte fel. Ugyanakkor a tell közvetlen közelében folyó Mérges-patak vize is táplálhatta az árkokat. Az időközönként beiszapolódott védőárkok karbantartása komoly közmunkát jelenthetett. (NOWACKI 2008, 112) Az 1966-os illetve 2000-es régészeti kutatások alapján úgy tűnik, a nagykarolyi védőárkok falait nem rakták ki kővel vagy szilárdították meg fával. Az ásások alkalmával palánk meglétére utaló nyomokat sem találtunk. A nagykarolyi tell erődítményeinek méretei szerényebbek a korszak Ér vidéki telljeinek védműveinél. Az Értotomány/Otomani-Várhegy kettős védőárok-rendszerének belső árka 16 m széles és 5,3 m mély, míg a külső 14 m széles és 3,75 m mély. A Szalacs/Sálacea-Vida domb védőárka déli oldalán 21 m széles és 7,55 m mély, míg keleti oldalán pedig 22 m széles és 7,3 m mély. (ORDENTLICH 1973, 26sq, 110sq; GOGÁLTAN 2008, 45) Elképzelhető, hogy érvidéki társaihoz hasonlóan a nagykarolyi tell védőárkait is földhányások keretették, ezeket azonban a modern földmunkák és a mélyszántás megsemmisítette. A nagykarolyi tell erődítési rendszere nem ismeretlen a korszakban, hasonló hármás árokrendszerrel védett település a délnyugat-szlovákiai Vráble-Fidvár is (BÁTORA ET COLAB 2008, 101sq, Abb. 6, 8; BÁTORA ET COLAB 2012, 112sq, Fig. 2, 3,7). Arra a kérdésre, hogy a szlovák példától eltérően a nagykarolyi tell védőárkai egyidőben képezték-e a védelmi rendszer részét – egyelőre –nem tudunk válaszolni.
- 146 EARLE 1991, 85; DEMARRAIS ET COLAB 1996, 18; THRANE 2009, 15. A régészeti és geofizikai felmérések értelmében a legbelső árok 6 m szélességű, míg a középső és legkülső védőárkok hozzávetőlegesen 8,8 m illetve 9 m széjnyílásúak voltak.
- 147 STEPONAITIS 1978, 420sq; KRISTIANSEN 1991, 19sq; DUFFY 2008, 128; GOGÁLTAN 2008, 53.
- 148 A nagykarolyi tell lakóinak számát – a régészeti kutatások jelenlegi szakaszában – csak hozzávetőlegesen tudjuk megbecsülni. Az Otomani kultúra különböző periódusaiba datálható lakóházak és a szakirodalomban található becslések alapján (15 ház/90 ember/hektár; 4–8 ház/24–48 ember/hektár lásd: ARTURSSON 2010, 101) a nagykarolyi tell védművein belül élők száma nem haladhatta meg az 50-60 személyt.
- 149 ROMAN, NÉMETI 1990, 40.
- 150 NÉMETI 1995, 124. Az S7/1994 szelvény nyugati felében újabb három agyagnehezék, míg egy hasonló lelet az északi metszetfalból került elő. Németi Jánosnak a lakóház mindössze egy részét sikerült csak feltárnia.
- 151 KOVÁCS 2011, 19.
- 152 SZATMÁRI 2002, 52.
- 153 HARTA 1982, CC1 és CL1 típusok; JAKAB 2004, 164sq. Tudatában vagyunk, hogy a használt nagy szelvényezésű (1:100 000) talajtérkép különböző talajtípusai közötti határokat csekély számú talajszelvény vizsgálata (jó esetben 100 hektáronként 25-30 talajszelvény) alapján húzták meg. Ez – a helyszínen vett minták elemzéséig – mindössze általános és igen óvatos megállapításokra jogosít fel.
- 154 Ordentlich 1964. 135sq; Ordentlich 1968. 141sq; CÂRCIUMARU 1996, 94sq, 144; CIUTĂ 2009, 104.
- Az Ordentlich Iván által Otomani II-III átmeneti időszakba sorolt rétegből vett két minta fajmeghatározását végzi Marin Cârциumaru: az első minta esetében (13. szelvény, 11 négyzetháló, -160cm): *Triticum monococcum* (2,2%), *Triticum dicoccum* (5,5%), *Triticum spelta* (44,7%), *Triticum aestivum* (46%), *Hordeum vulgare* (1,3%), *Lolium temulentum* (0,3%); a második minta esetében: a *Triticum monococcum* (2,2%), a *Triticum dicoccum* (88,5%), a *Triticum cf. spelta* (9,3%) arányban jelenik meg. Érdekességként megjegyzendő, hogy a második mintavétel szenült magvainak mérete jóval kisebb az első mintában lévő társaikénál. Ez egy kedvezőtlen éghajlati változásra, talajromlásra vagy a termés idő előtt történő learatására utalhat. A magvak kissé roncsoltak. Ez későbbi megőrlésüket vagy könnyebb megfőzésüket segítette elő (CÂRCIUMARU 1996, 144). A harmadik minta szenült magvait az Ottomány-Földváron, a kultúra III. fejlődési szakaszához tartozó rétegben feltárt ún. „A” lakóház padlóján találták. Leletkörülményeiről csak azt tudjuk, hogy az elszenesedett magvak az Otomani III időszakba sorolhatók. A gabonamaradványok botanikai vizsgálatának eredménye a következő: *Triticum monococcum* (1,2%), *Triticum cf. dicoccum* (3,2%), *Triticum cf. spelta* (57,7%), *Triticum aestivum* (36,4%), *Hordeum vulgare* (0,8%), *Vicia sp.* (0,2%), *Lolium temulentum* (0,5%). Ez utóbbiak nem természetett növényeket, jelenlétük a gabonablak gyomos állapotáról tanuskodik.
- 155 Az 1988-ban felfedezett karbonizálódott magvakat az 1-es számot viselő klasszikus Otomani (II) lakóház padlóján találta a kutatást végző Németi János. A lakóház maradványai az S3/1988 szelvény negyedik négyzethalójában, – 1,6 m mélységből kerültek elő. (CÂRCIUMARU 1996, 94.)

- 156 GYULAI 2001, 92.
- 157 CĂRCIUMARU 1996, 68; CIUTĂ 2009, 102. A román kutatók meglátásával ellentétben, a roznok és a sóska nem „szekundér kultúrnövény” hanem gyomnövényként került be a magleletekbe, a gabonatóblák gyomosságát és a gabonatisztítási technológia kezdetlegességét jelezve. (BÁLINT 2008, 173)
- 158 ROMAN, NÉMETI 2003, 76sq; CIUTĂ 2009, 103. A makk valószínűleg a nagykárolyi tell lakóinak érendjéhez tartozott, a gabonaliszthez öröklhették hozzá.
- 159 CĂRCIUMARU 1996, 144. A Nagykároly-Bobáld dombon szennült állapotban felfedezett gabonafajták a spontán viszonyok között élő pelyvás búzafajták jellegzetességeit hordozzák. A kalászkorsó (*rachis*) igen törekeny és könnyen kalászkákra (*spiculum*) esik szét. A búzaszem éréskor nem pereg ki a kalászkából. Mindez elősegíti a növény természetes szaporodását és spontán terjedését. Termesztésükkor ez hátrányt jelentett, hiszen a leggonoszabb aratás mellett is volt szemvesztesség, és a betakarított gabonát a taposással való cséplés-nyomtatás után hántolni kellett. (TORMA 1999, 68; BÁLINT 2008, 173)
- 160 CIUTĂ 2009, 118.
- 161 GYULAI 2001, 93; GYULAI 2008, 125. A tönke meglehetősen közömbös a különböző kórokozókra illetve a klimatikus és edafikus változásokra. Az alakkorral ellentétben jobban kedveli a sík területeket és kevésbé minőségi talajokon is kielégítő termést hoz. (TORMA 1999, 68; BÁLINT 2008, 174sq)
- 162 GYULAI 1999, 299; BÁLINT 2008, 175sq.
- 163 TORMA 1999, 69sq (terméshozam: az elvetett mag 18–25-szöröse); GYULAI 2001, 103; BÁLINT 2008, 175.
- 164 BUTZER 1996, 146; HARDING 2000, 143sq.
- 165 GYULAI 1993, 25sq. Gyulai Ferenc véleménye szerint az Ottomány és Vatyá kultúrák mezőgazdasága reprezentatív a középső bronzkori földművelésre nézve.
- 166 SHERATT 1997, 74sq, 219; REMÉNYI 2003, 53. A szántőgazdaságra való áttérés egyik fontos kritériuma az iganonó állatok megfelelő számának és téli takarmányozásának biztosítása. A nagyobb állatállomány birtoklása elengedhetetlen a megművelt területek trágyázása miatt.
- 167 EL SUSI 2002, 250sq.
- 168 CHOYKE, BARTOSIEWICZ 2000, 51sq.
- 169 A vadászott fajok aránya általában alacsony az Otomani kultúra telepein. (12-21%). Kedvelt zsákmánynak számított a szarvas, de csontanyaga ritkán haladja meg a 10%-ot. A vaddisznó 6,2%-os arányban jelentkezik, míg az őstuloktól származó csontok 3%-át jelentik az elejtett vadaknak. Jelentéktelen a bölény, a vadmacska, a hód, valamint a vadnyúl csontok mennyisége. (BADER 1978, 131sq; HAIMOVICI 1987, 39sq; EL SUSI 2002, 252; CHOYKE 1998, 163, Table 1, BINDEA 2008, 95sq.)
- 170 EL SUSI 2002, 251, Tabel. 6; BINDEA 2008, 96.
- 171 EL SUSI 2002, 243.
- 172 BARTOSIEWICZ, BONSALE 2004, 254sq.
- 173 Etnológiai példákra és az alföldi tradicionális halászat módszereire alapozva úgy tűnik, a nagykárolyi tell lakói varsákkal, kosarakkal és különböző hálókkel történő egyszerűbb „gyűjtögető” halászattal rendelkeztek. Bél Máttyás XVIII. századi feljegyzése említi, hogy a Krasznatagas legelőket öntöz, vízében sok a hal (bár sár- és posolyaszaga van, mint az Ecsedi-lápból kifogottaknak) és megszámlálhatatlan a kétéltű. A Krasznata és a Mérges tavaszi áradását követően, az árterület kisebb-nagyobb tócsáiban megrekedt jelentős mennyiségű halat csak össze kellett gyűjteni. Ezt támasztja alá Bél Máttyás másik adata, miszerint a Tisza egy nagyobb áradását követően a tócsákban megmaradt halakat az ártérre kiterelt disznók sem tudták felfalni, nagyrésztük elpusztult és a bomló halak bűze szinte elviselhetetlen volt. (BÉL M.: NOTITIA..., 27, 32; BÉL M.: DE PISCATIONE, 35; BARTOSIEWICZ, BONSALE 2004, 269)
- 174 BÖKÖNYI 1974, 13sq;
- 175 EL SUSI 2002, 243sq. Az archeozoológiai adatok (fajlista) és az állatvágási szokások alapján a nagykárolyi tell lakóinak életében nincsenek különösebb gazdasági „krisishelyzetek”. Ezeket a vadászott állatok fogyasztásának növekedése, a háziállatok csontjainak csökkenése és a fiatal állatok tömeges levágása mutatja. (HOODER 1979, 449) A fejlettebb, stabil mezőgazdaságú közösségekben a marhák termelőgazdálkodásbeli szerepe és cseréértéke jelentős. Az állatállomány főleg felnőtt példányokból áll. A levágott fiatal hímpéldányok aránya általában 30%. (VRETEMARK 2010, 165).
- 176 COMAROFF 1992, 108sq; WRIGHT 2004, 74; THRANE 2009, 18.
- 177 EL SUSI 2002. 252 sq; HARDING 2000, 143.
- 178 EL SUSI 2002, 245sq.
- 179 EL SUSI 2002, 251.
- 180 EL SUSI 1993, 184sq.
- 181 EL SUSI 2002, 247sq.
- 182 EL SUSI 2002, 248.
- 183 BÖKÖNYI 1971, 651; EL SUSI 2002, 249sq.
- 184 GÁL 2005, 144, Table 4.
- 185 BÖKÖNYI 1988, 124; GÁL 2005, 150.
- 186 A szubszisztenciális és politikai gazdaság fogalmát illetően lásd: JOHNSON, EARLE 2000, 23sq.
- 187 EARLE 2002, 18; WRIGHT 2004, 67; BRÜCK 2000, 288; SKOGLUND 2009, 202. A korporatív társadalmi rendszerben (*corporate power strategy*) a többnyire rokon kapcsolatú és a szövetségek hálózatán alapuló társadalmi rendszer elsősorban helyi szintű. A döntéshozatal és együttműködés bizonyos társadalmi szabályok rendszerén alapszik, amelyek biztosítják a közösség szolidaritását. A rendszer fontos eleme a háztartási egység (*household*), amely a korai társadalmak tanulási helye. A közösség tagja itt sajátítja el a társadalmi viselkedés valamint az egyenlőség és egyenlőtlenség alapvető normáit. A csoportos és egyéni identitás kialakulásában és legitimitációjában szintén jelentős az állandó lakhelyhez (település, háztartási egység) – akár több generációra visszamenően – való kötődés. A társadalmi interaktivitás ezeken az ismereteken alapszik.
- 188 Az háztartási egységek együttműködése, ennek jellege és mértéke jóval meghaladja a mindennapi élet gyakorlati tevékenységeit és ezek sima összehangolását (PADDER 1993, 114; BRANDON, BRAILE 2004, 4sq). A processzu-

- ális régészet a háztartási egységeket szabványos viselkedésű, racionális döntéseket hozó termelési és fogyasztói konstrukciókként (SOUTH 1977, 2sq, 86sq; BEAUDRY 1989, 85; SOUTH 1988, 27) vagy a létfenntartás mérhető szociális és gazdasági alapegységeiként (ALLISON 1999, 1; SØRENSEN 2010, 124sq, 135sq, Table 5.1.) kezeli. Így gondolkozva a háztartási egység nem más, mint a létfenntartás alapvető szociális komponense, egy a tagjainak termelési, disztributív, öröklési és reprodukzív szükségleteit kielégítő stratégia (WILK, RATHJE 1982, 618sq). Ez a stratégia viszont annak függvényében is változik, milyen a háztartási egység magját jelentő család (WILK, NETTING 1984, 3). Figyelembe kell vennünk, hogy a kulturális folyamatok szereplői és a gazdasági javak létrehozói különböző jártasságú, gyakran ellentétes érdekű egyének és társadalmi csoportok (HOODER 1991, 6; DIETLER, HERBICH 1998, 239; BRANDON, BRAILE 2004, 7). A háztartási egységek vizsgálatokor nem szabad megfedkezünk a tagjaik életkor és nemek szerinti szerepvállalásáról sem. (PRICE 1999, 30sq) A „kis csoportok dinamikáját/small-group dynamics” és a „tevékenység-orientált/task-oriented” döntéshozatal mechanizmusait és előnyeit illetően lásd: JOHNSON 1982, 392sq, Figure 21.2, Figure 21.3.
- 189 BRADLEY 1978, 268sq; FLEMING 1985, 131sq; SHERRATT 1997, 74sq; HARDING 2000, 129sq, 150sq; BRÜCK 2000, 282; JOHNSON, EARLE 2000, 30sq, Fig. 3. A szántás-vetés idő és energia igényes tevékenység. A termőterületek egyre intenzívebb megművelése és a vele párhuzamosan folytatott több befektetett munkát és munkaerőt igényel. A bronzkori „harántirányú szántással” szabályos alakú parcellákat lehetett leggazdaságosabban megművelni. Ez esetben kellett a szántást végző munkaegységeknek a legkevesebbszer térülni. Az egyes háztartási egységek által megmunkált szabályos körvonalú „egyéni parcellák” nagyságát – az Európában azonosítható őskori telekhatárok és a kísérleti régészet eredményei alapján – a szakirodalom 2500 m² (Anglia), 1600 m² (Európa) illetve 600 m² (Észak-Európa; a legújabb kutatások értelmében 1 km²-en két-három farm helyezkedhet el) határozta meg. A felsorolt nagyságrendek közül az utolsó tűnik elfogadhatónak. Ezt a területet egy nap alatt fell lehetett szántani. (LINDQUIST 1974, 29; BRADLEY 1978, 267, 270; WRIGHT 2004, 74; MCINTOSH 2006, 119sq; EARL, KOLB 2010, 64) Az etnológiai és régészeti példák tanúsága szerint a hálózatos- és korporatív hatalmi stratégiák együttesen létezhetnek egy társadalomban. Az esetek nagy többségében azonban egyikük mindig dominánsabb szerepű. (SKOGLUND 2009, 202, 213)
- 190 BRÜCK 2000, 275sq.
- 191 GOGÁLTAN 2008, 53; ARTURSSON 2010, 102.
- 192 BINFORD 1982, 6sq; RENFREW, BAHN 1999, 242.
- 193 CHISHOLM 1979, 47sq; A modell etnoarchaeológiai alkalmazását és kritikáját lásd: STONE 1991, 343sq.
- 194 GOLDMANN 1982, 197sq; VRETEMARK 2010, 167sq. A kutatók egy őskori ember esetében évi 200 kg gabona- és 50 kg húsfogyasztással számolnak.
- 195 GOLDMANN 1987, 53sq; NEUSTUPNÝ 1991, 326sq; SÜMEGI 2009, 470sq.
- 196 KUNA 1991, 332sq; SÜMEGI 2009, 474. A szakirodalomban szereplő „Community area” kifejezés és elmélet (NEUSTUPNÝ 1991, 326) – az őskori társadalom- és gazdaságelméletek alapján – a kultúrtájnak mozaikos térbeli szerkezetet tulajdonít. A közös gazdasági tér-elmélet rávilágít a vizsgált népesség gazdasági és társadalmi rendszerének sajátosságaira és a közösség ezirányú viselkedésmintáira.
- 197 THÜNEN 1926; SÜMEGI 2009, 470sq. Johann Heinrich von Thünen gazdasági modelljének értelmében a központi helyet körülvevő koncentrikus gazdálkodási és termelési övezetek a település alapvető gazdasági szükségleteit elégítik ki. A német földrajztudós által meghatározott, a központ felől számolt övezetek: a zöldség-gyümölcs és tejgazdálkodási övezet, a település faanyag szükségleteit kielégítő övezet, gabonatermesztési övezet, gabonatermesztési és állattartási övezet, háromnyomásos gazdálkodási övezet, állattartási övezet. A homogén természeti környezetben, optimális esetben gyűrűszerűen jelentkező gazdasági övezetek a valóságban eltorzulnak a vizsgált terület környezeti és településrendszeri adottságaitól függően.
- 198 O'SHEA 2011, 163. A megművelt területek nyújtottabb formáját a fokozatos erdőirtással való kialakítás adja. A von Thünen/Chisholm-modell értelmében az intenzív művelés alatt álló területek gyors megközelíthetősége elsődleges szempont. (CHISHOLM 1979, 37; STONE 1991, 350).
- 199 Mindez a kutatás jelenlegi állapotát tükrözi. Az északkelet-magyarországi és északnyugat-romániai tell-ásatások látványosabb eredményeit közölték, a szerényebb síktelepekről jóformán nem tudunk semmit.
- 200 A különböző edénytípusok az Otomani kultúra II és III fázisában bekövetkezett alakváltozásokat mutatják. Az új típusok megjelenése mellett ezek az eltérések a formakincs, természetes, időbeli fejlődésének eredményei. [a nyak megrövidül és hengeresebbé válik, az edényttest nyomottabb formát mutat, változik az edények aljának kiképzése, az edény strukturális alkotóelemei (perem, nyak, test) jobban elkülönülnek egymástól.] Az Otomani II időszakban a vésett díszítés nagyarányú használata mellett a bögrék fülének kiképzése is változik. Míg az Otomani I időszakban vékonyabbak és magasítottak, addig a kultúra második fejlődési szakaszába sorolható bögréken, szélesebb és kisebb méretű, az edény peremének magasságát ritkán meghaladó szalagfüleket találunk.
- 201 A Nagykaroly-Bobáld tell rétegtanának vizsgálatokor megfigyeltük, hogy a korabronzkor végi Szaniszló csoport leletanyagát tartalmazó réteget követő tereprendezésre utaló vékony szénréteget követően (felégetik a domb lakófelületén lévő fölösleges gazt és bokrokat), az Otomani I, II és III. belső fejlődési szakaszoknak megfelelően rétegek, töretlenül, hiátus nélkül követik egymást.

- 202 A különböző fázisokban létező bögrék és kiskancsók típusainak száma nagyjából megegyezik, de a IIIb időszakban egy-egy típushoz tartozó variánsainak száma nagyobb. Az Otomani I illetve a következő fejlődési szakaszban a létező táltípusok száma nem tér el élesen egymástól, míg a IIIa, de főleg a IIIb időszakban a talak gazdagabb választékát figyelhetjük meg.
- 203 El kell ismernünk, hogy a Bóna István és más magyarországi kutatók meglátása, miszerint a román régészek által használt Otomani kultúra elnevezés korabronzkori fogalmat jelöl, részben helyes. Az Ordentlich Ivan (ORDENTLICH, KACSÓ 1970, 49sq; ORDENTLICH 1973) és Tiberius Bader (BADER 1978) által Otomani I-ként elkülönített leletanyag nagyrészt valóban a korabronzkori Szaniszló csoport régészeti anyagát tartalmazza (a Szaniszló csoport problematikáját illetően lásd: NÉMETI, ROMAN 1994–1995, 25sq; NÉMETI, DANI 2001, 95sq; NÉMETI, MOLNÁR 2002, 18, 53.) A kérdés azonban más megvilágításba került mióta 2002-ben megjelent könyvünkben bizonyítottuk, hogy az általunk Otomani I-nek nevezett kerámia (NÉMETI, MOLNÁR 2002, 54sq), a Máthé Sz. Márta által Ottomány B-ként jelölt (MÁTHÉ 1984, Táb. 11/1-20; MÁTHÉ 1988, 39; MÁTHÉ 1994, 29; MÁTHÉ 2001, 39sq; NÉMETI, ROMAN 1994–1995, 30) és a Gyulavarsánd I leletanyag (BANNER, BÓNA 1974, 42; MAKKAY 1998, 643; MÁTHÉ 1984, 157) időrendi szempontból a Középső Bronzkor I-be illeszkedik. (Ekkor javasoltuk az Otomani-Gyulavarsánd kultúrkomplexum elnevezést is). Az Otomani és Gyulavarsánd kultúrák régészeti hagyatékának komparatiztikus vizsgálatát azonban jelentősen megnehezíti a megfelelő mennyiségű, jól dokumentált forrásanyag hiánya. A régebbi ásatásokon végzett régészeti megfigyelések, ha rendelkezésre állnak, pontatlanok. A leletanyag legjobb esetben ásónyomoként van elkülönítve. stb. (KOVÁCS 2003, 525sq)
- 204 Az Otomani I leletanyag összességét tekintve dominálnak az egyszerű kivitelezésű vésett díszek. A kezdetleges formájú zezugos vésésekkel mindössze négyszer, árkádszerű mintával pedig egyszer találkoztunk.
- 205 Ebben a belső fejlődési szakaszban a korábbi időszakhoz képest a vésett díszek összetettebbek lesznek, illetve robbanásszerűen megnő a véséssel létrehozott motívumok száma.
- 206 Mivel a kerámia díszítése igen változatos, a kutatás valószínűleg sohasem lesz képes a különböző stílusjegyek asszociációinak teljes feltérképezésére, de bizonyos tendenciákat megállapíthatunk. (P. FISCHL 1997, 19)

NOTEN

- 1 Die Zivilisation kann als ein Stadium der kulturellen Entwicklung definiert werden. Im Raum und Zeit gut eingliedbare Zivilisationen sind Resultate der Zusammenwirkung weiteren gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und ideologischen Systeme. Man spricht über Zivilisation, wenn es in mindestens zwei Subsystemen der Kultur die Gelegenheit der ständigen Entwicklung gibt. (RENFREW 1972, 4sq, 39; WRIGHT 2004, 64sq)
- 2 Zu letzter Zusammenfassung des Fragenkreises siehe: THOMAS 2008. Der Autor erwähnt 109 Gräber die aus 17 Fundstellen vom Nordwesten Rumäniens stammen. Eigentlich stammen alle zur Otomani-Kultur gehörende Gräber nur von Adoni (Éradony), Berea (Bere), Ciumești (Csomaköz), Diosig (Érdiószeg), Tiream (Mezőterem) und Pir (Szilágypér).
- 3 BÓNA 1975A, 286; BÓNA 1992, 16.
- 4 UNGARISCHE ARCHÄOLOGIE AN DER JAHRTAUSENDWENDE 2003, Chronologische Tabelle – Bronzezeit.
- 5 Zum Fragenkreis siehe: BADER 1998, 43sq; THOMAS 2008, 15sq; GANCARSKI 1999. (Bearb.); GANCARSKI 2002. (Bearb.); STEINER 2003, 83sq; PRZYBYLA, BLAJER 2008, 52sq.
- 6 Ähnliche Meinung: KISS, KULCSÁR 2005, 267.
- 7 Zur Verbreitung der Terminologie siehe: TOMPA 1937, 61sq; GALLUS 1943, 34sq.
- 8 TOMPA 1937; MOZSOLICS 1946–48; MOZSOLICS 1952 usw.
- 9 Die aus der Zeit gekannte Siedlungen: Sântion (Biharszentjános), Herpály, Berettyószentmárton-Korhány, Ottomány-Várhegy. Bez. auf die Forschungsgeschichte siehe: DOMOKOS 1908, 55sq; ROSKA 1926–28; ROSKA 1930, 163sq; ROSKA 1941, 45sq; BANNER–BÓNA 1974, 9sq; BÓNA 1975, 121; ALEXANDRESCU 1955, 487sq.
- 10 NESTOR 1933, 11sq.
- 11 ROSKA 1941, 56, 27. Fußnote.
- 12 NESTOR 1960, 110sq.
- 13 BÓNA 1975, 120sq.
- 14 MÁTHÉ 1988, 27sq.
- 15 KALICZ 1970; KOVÁCS 1982; MÁTHÉ 1988; ROMAN–NÉMETI 1990.
- 16 GOGÁLTAN 2002, 11sq.
- 17 PÓSTA 1889, 148; RÓMER 1876, 18 sq.
- 18 CSETNEKI JELENIK 1876, 78sq, 277sq; MÁRTON 1910, 86sq; VÉKONY 2003, 18sq.
- 19 RÓMER 1886; RÓMER 1887; HAMPEL 1892, 374sq, Abb. V; HAMPEL 1896, Taf. 250.1; CSÉPLŐ 1901, 447; ZOLTAI 1922; ZOLTAI 1922A, 6; ROSKA 1930, 163sq; MAKKAY 1957, 22sq; MÁTHÉ 1974, 294sq; OSVÁTH 1996, 156sq; LAKATOS 2009, 201sq.
- 20 ROSKA 1912, 51sq; ROSKA 1938, 8sq, ROSKA 1939, 11sq.
- 21 TOMPA 1937, 62sq.
- 22 PATAY 1938, 29sq.
- 23 POPESCU 1956A; POPESCU 1956B, POPESCU 1956C, BANNER, BÓNA 1974; BÓNA 1975; ORDENTLICH 1973.
- 24 Betreffend die Forschungsgeschichte der bronzezeitlichen Telle und tellartigen Siedlungen in der Karpatenregion siehe: GOGÁLTAN 2008, 40sq, Abb.1.
- 25 KĀNĒEV 1995, 75sq; POROSZLAI 1998, 183sq; BAILEY 1999, 94sq; GOGÁLTAN 2002, 11sq; GOLDBERG, MACPHAIL 2006, 225sq; GOGÁLTAN 2008, 40, DANİ, FISCHL 2009, 103sq; HORVÁTH 2009, 159sq; DAVID 2010, 563sq.
- 26 Nicht alle Tellsiedlungen sind befestigt. Die Freilegungen von Füzesabony-Öregdomb (Szathmári 1992, 134.), Székudvar/Socodor –Cāvājdia (Popescu 1965b, 44.) oder Békés-Városerdő (Banner, Bóna 1974, 17.) kamen an den Rand der Siedlungen, aber die Archäologen haben keine Spuren der Befestigung mit Mauern gefunden.
- 27 GEOGRAFIA 1992; KARÁCSONYI 1995, 7sq.
- 28 Der Nagykároly-Bobáld Tell liegt am linken Ufer des Mérges-Baches, seine mittleren und südöstlichen Teile haben das intensive landwirtschaftliche Bearbeitung und die Erdaufhäufung bedeutend beschädigt. Der Durchmesser des Wohnhügels ist nun etwa 100 × 70 m. Die oberen Schichten des nördlichen Tells sind vor allem durch das Tiefpflügen (ca. -0,50 m tief) und die Anpflanzungsgraben der Obstbäume zerstört worden. (ROMAN, NÉMETI 1990, 39)
- 29 SÜMEGI, BODOR 2000, Abb. 4.
- 30 SÜMEGI, BODOR 2000, 87, Fig. 3, 4; BOGDAN, DIACONEASA 1960, 141sq.
- 31 BOGDAN, DIACONEASA 1960, Abb. 4.: *Picea* (31,33%), *Carpinus* (1,33%), *Betula* (1,33%), *Alnus* (0,66%), *Quercus* (26%), *Tilia* (4%), *Ulmus* (1,33%), *Salix* (4,66%), *Corylus* (20%), *Graminae* und *Cypraceae* (NAP-66%), *Caryophyllaceae* (4,66%), *Filix* (4%). Das Erscheinen von *Carpinus* geschieht zur gleichen Zeit mit dem Verschwinden der Rate des *Quercus mixtum*. Der Prozentsatz des *Ulmus* vermindert sich spektakulär, aber der *Picea* -Pollens erreicht nun seinen maximalen Wert. Die Verminderung der Rate von *Quercus* und *Tilia* im Vergleich zu früheren Perioden zeigt eine kältere Periode. Die Anwesenheit in großer Rate von Pollen der *Graminae*, *Cypraceae* und *Diatomae* deutet auf eine offene sumpfige Umwelt hin, wo aktive Landwirtschaft betrieben wurde. (BOGDAN, DIACONEASA 1960, 153). Wir müssen aber bemerken, dass die pollenanalytischen Probenahmen eigentlich zwischen drei Siedlungen auf einem Sektor von 20 km geschahen, wo die Strahlbreite des Eriul-Tals klei-

- ner ist. (BOGDAN, DIACONEASA 1960, 147) Da die Breite des Tals auch hier groß ist, könnten die eingesammelten 150 Pollenkörner sowohl örtlicher als auch außerörtlicher Herkunft sein. (JAKOBSON, BRADSHAW 1981, 80sq; SÜMEGI, BODOR 2000, 86) Da es um ein offenes hydrologisches System geht, konnte sich der in den Flutperioden von Flutwellen getragener Getreidepollen ebenfalls ablagern. Das erklärt vielleicht den hohen Prozentsatz des Pollens von *Picea*. Den hinzugefügten Nadelbaumpollen extralokaler Herkunft in der umgebenden Region kann man auch an das Waldrefugium knüpfen. (FARCAȘ ET ALLI 1999, 806) Als Schlußfolgerung spiegelt das aufgrund der aufgeladenen, aus ausgetrockneten alten Flussbetten genommenen Proben erarbeitete Pollendiagramm nur annähernd die paleopflanzliche Zusammensetzung und das Klima des Gebietes wieder. (FALL 1987, 396sq; SÜMEGI 2005, 131)
- 32 SÜMEGI 2003, 182; JUHÁSZ 2005, 62sq.
- 33 CÂRCIUMARU 1996, 9sq; TANĂU ET ALLI 2009, 164.
- 34 DAVIS ET ALLI 2003, 1711; SÜMEGI ET ALLI 2004, 407; MEDZIHRADSKY, T. BÍRÓ 2007, 21sq; TANĂU ET ALLI 2009, 170; FEURDEAN ET ALLI 2010, 2203sq, Fig. 4; FRENCH 2010, 46, Tabel 2.1.
- 35 FEURDEAN 2005, 439, 444, Fig. 2, 4–5. Preluca Biganului liegt im Gutâi-Gebirge 730 m über dem Meeresspiegel. Der Punkt der Probenahme vom Oaş-Becken liegt weiter von der Carei-Ebene entfernt. Die Pflanzen des Pollendiagramms, die die Periode der mittleren Bronzezeit auch einschließen sind: *Artemisia* (*Artemisia*-Arten), *Chenopodiaceae* (Gänsefuß-Arten), *Poaceae* (Weidelgras-Arten), *Apiaceae* (Sellerie-Arten), *Caryophyllaceae* (Nelkengewächse), *Asteraceae* (Korbblütler), *Dipsacaceae undiff.* (Kardengewächse), *Sphagnum* spp. (Torfmoose), *Rumex acetosa* (Sauerampfer), *Rumex Acetosella* (Kleiner Sauerampfer), *Plantago lanceolata* (Spitzwegerich), *Poaceae* (Süßgräser), *Equisetum* (Schachtelhalme) und *Myriophyllum* (Tausendblatt-Arten).
- 36 SÜMEGI 2003, 181sq; SÜMEGI 2004, 326.
- 37 Pocsaj und seine Umgebung ist der Eingang ins Eriul-Tal, zählt als Treffpunkt von Barcău/Berettyó-Tal und Eriul/Ér-Tal: DANI 2005, 307; SÜMEGI 2005, 133sq; Zone 4.
- 38 KÁCSONYI 1994-1995, 195sq; WILLIS 1997, 200; BERGLUND 2003, 9.
- 39 BADEA ET ALLI 1983, 618; CIUTĂ 2009, 67.
- 40 KARÁCSONYI 1995, 8; GHINEA 2002, 363.
- 41 Ähnliche Situation kann man auch im Fall des Pocsaj-Moors beobachten, wo das gemeinsame Auftreten des Pollens der Knötericharten (*Polygonum*) und der Kornblume (*Centaurea cyanus*) auf Pfluglandwirtschaft bzw. auf den starken Einfluss des Menschen an die Umwelt andeuten. Nach Meinung von Sümegi Pál deuten die Anwesenheit in größeren Mengen von Gänsefuß-Arten (*Chenopodiaceae*), Wegerichgewächsen (*Polygonaceae*) und der zur Familie der Knöterich-Arten gehörenden Buchweizen (*Fagopyrum esculentum*), sowie der Getreidepollen auf eine Landwirtschaft hin, die parallel zur Sammel- und Speicherungslebensweise erschien. (SÜMEGI 2005, 133.)
- 42 BEHRE 1988, 633sq; SÜMEGI 1999, 196; SÜMEGI, BODOR 2000, 87; SÜMEGI 2003, 206; SÜMEGI 2004, 330; SÜMEGI 2005, 133sq; FĂRCAȘ, TANĂU 2004, 230sq; JUHÁSZ 2005, 63, TANĂU ET ALLI 2009, 172; FEURDEAN ET ALLI 2010, 2203sq.
- 43 KÁROLYI OKL. (URKUNDE), I/137.
- 44 KÁROLYI OKL. (URKUNDE), I/114; I/484.
- 45 KÁROLYI OKL. (URKUNDE), II/49.
- 46 KÁROLYI OKL. (URKUNDE), II/129; II/322; II/390–391; II/428–430; II/430–431; III/75–76; SZIRMAI 1809-1810, II, Teil 2 16; BOROVSKY 1910 (Bearb.), 423, 431sq. Wir beabsichtigen nicht die Geschichte des Dorfes zu verfolgen, die Zusammenfassung der Urkunde- und Besitztums geschichtedaten siehe bei: SUCIU 1967, II., 299; MAKSÁI 1940, 32, 37, SZŐCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 318sq; MÉRAI 2007, 24sq.
- 47 BÉL M.: *NOTITIA...*, 17, 27, 68. Die Benennung „skythische Burg“ oder die „von Skythen zerstörte“ bezieht sich auf die Alter der Burg bzw. auf den uralten Aspekt des Ereignisses, es ist kein chronologischer Anhaltspunkt.
- 48 SZIRMAI 1809–1810, II, 15sq. Szirmai Antal bezieht sich auf das Manuskript von BÉL Mátyás, wenn er die Motte Bobart nennt.
- 49 ASZTALOS 1892, 14, 89; MÉRAI 2007, 23.
- 50 VENDE 1910, 409.
- 51 VENDE 1910, 406.
- 52 ROSKA 1939, 12.
- 53 NÉMETI 1981–1982, 169sq, Pl. XXXIX.
- 54 IERCOȘAN 1986-1987, 63sq.
- 55 ROMAN, NÉMETI 1990, 40.
- 56 ROMAN, NÉMETI 1990, 39sq.
- 57 NÉMETI 1995, 123sq.
- 58 NÉMETI 1995, 124sq.
- 59 NÉMETI, DANI 2001, 95sq, Abb. 2–3.; NÉMETI 1999, 124, 171.
- 60 NÉMETI, ROMAN 1994-1995, 25sq.
- 61 NÉMETI, MOLNÁR 2002, 54sq.
- 62 MÁTHÉ 1984, Táb. 11/1-20; MÁTHÉ 1988, 39; MÁTHÉ 1994, 29.
- 63 SZŐCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 315sq.
- 64 Zur Analyse des Keramikbruchstücks aus der Grube G6/2001 siehe: NÉMETI, MOLNÁR 2007, 129sq, Tafel 75–133.
- 65 SZŐCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 321, Tafel 2. Der von den Autoren publizierte Lageplan weicht von der in der Tafel 2 dargestellter konkreter Lage ab.
- 66 SZŐCS, MÉRAI, T. ENG 2005, 315, 3. Tafel/2.
- 67 Was das Fundmaterial der späten Otomani-Kultur (Otomani IIIb) angeht siehe: NÉMETI, MOLNÁR 2007, 105sq. Die neueste bekannte zusammenfassende Studie betreffend die Keramik der Spätbronzezeit in der Carei-Ebene beziehungsweise im Eriul/Ér- und Barcău/Berettyó-Tal, stammt von den Schriften von Némethi János: NÉMETI 2009, 203sq.
- 68 Die in den Jahren 2010-2011 entwickelten geophysischen Forschungen wurden von Lenkei László und Pethő Mihály, aber die Luftaufnahmen von Liviu Marta, Molnár Zsolt und Apai Emese durchgeführt; Felix Mar-

- cu und Molnár Zsolt haben die topographischen Messungen getan.
- 69 Die Existenz der Keramik mit Besenstrich- und Gewebeverzierung auf den Gebieten nördlich von Crisul Alb/Fehér-Körös Fluss ist bis heute eine bestrittene Frage (GOGÁLTAN 2000, 125, 37 Fußnote, NÉMETI, MOLNÁR 2001, 76). Mangels systematischer Forschungen kann man diese Frage nicht eindeutig beantworten. Hoffentlich gibt die Erforschung der Siedlung Pişcolt/Piskolt-Ógát (NÉMETI 1999, 45) eine Antwort auf die Anwesenheit oder das Fehlen der Keramik mit Besenstrich- und Gewebeverzierung (Frühbronzezeit IIIb). Im Material des Tells Carei-Bobald aufgetauchte Keramik mit Gewebeverzierung aus geschlossenen Befunden (wahrscheinlich Importe von Hatvan) mischt sich mit dem klassischen Otomani (II) -Fundmaterial.
- 70 RACZKY, HERTELENDI, HORVÁTH 1992, 44. Berettyóújfalú-Herpály: Bln-2490 – 1884-1740; Bln-2491 – 1890-1746; Bln-2492 – 1878-1836 (Ottomány kultúra); Bln-2484 – 1872-1844; 1812 – 1808; Bln.-2485 – 1882-1862; 1854 – 1752; Bln.-2487 – 1880-1840; Bln.-2488 – 1876-1840; 1820 – 1798 (Gyulavarsánd-Kultur).
- 71 Die Forschung in Ungarn datiert die Ottomány-Kultur in die Übergangsperiode der Frühbronzezeit III.– Mittelbronzezeit I, und legt die Frühphase der Gyulavarsánd-Kultur in den I. Abschnitt der Mittelbronzezeit (BÓNA 1992, 16sq, 29sq). Ausführlichere forschungsgeschichtliche Übersicht siehe bei: BADER 1998, 43sq.
- 72 RACZKY, HERTELENDI, HORVÁTH 1992, 45; GOGÁLTAN 1999, 70; FORENBAHER 1993, 246, Fig. 5. Zum Beispiel: Békés-Városerdő (Gyulavarsánd-Kultur) Bln.-1222 – 3020-3000; 2930–2860; 2820–2660; 2640–2620. Die Daten die sich an die Hatvan-Kultur beziehen und die ¹⁴C-Daten übergreifen einen Zeitabstand von fast tausend Jahren.
- 73 MÁTHÉ 1984, Táb. 11/1–20; MÁTHÉ 1988, 39; MÁTHÉ 1994, 29; MÁTHÉ 2001, 39sq; NÉMETI, ROMAN 1994–1995, 30.
- 74 BÓNA 1992, 17.
- 75 Die Meinungen der Forscher teilen sich in der Frage, ob der Schatzfund von Apa im Nordwesten Siebenbürgens das gleiche Alter hat mit dem Bronzeschatz von Hajdúsámson. Nach Meinung von Bóna István ist der Fund von Apa in die Koszider-Periode datierbar, (BÓNA 1992a, 56) andere aber halten beide Bronzeschätze als gleichaltrig (LICHARDUS, VLADAR 1996, 30). Im Zusammenhang mit der Benennung „Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta“ die von Wolfgang David verwendet wurde (DAVID 1997, 248; DAVID 2002) müssen wir erwähnen, dass die letzten zwei Bronzeschätze von Mozsolics Amália in die Koszider-Periode datiert werden (MOZSOLICS 1967, 141sq, 178sq.) In einer 2009 publizierten Studie, datiert W. David den Schatzfund von Apa in die Periode zwischen 1550–1500 v. Chr. (DAVID-ELBIALI-DAVID 2009, 314, Abb. 1) Die mit dem Bronzeschatzhorizont von Hajdúsámson-Apa synchronisierten Schachtgräbern von Mykene kann man ebenfalls in die Spätbronzezeit II einordnen (in den letzten Drittel Spätbronzezeit II -FORENBAHER 1993, 220, 253; GOGÁLTAN 1999, 75), aber sie sind jünger als die Funde von Hajdúsámson-Apa (HARDING 1984, 297sq; DAVID 1997, 271sq; GOGÁLTAN 1999, 75).
- 76 VULPE 1996, 43; GOGÁLTAN 1999, 75.
- 77 WARREN, HANKEY 1989, Tabelle 11 2.1.
- 78 MOZSOLICS 1968, 54 sq, Pl. 2–3.
- 79 BECHER, KRAUSE, KROMER 1989, 440.
- 80 Betreffend die klassische Zeitspanne der materiellen Gesittung der mittelseiebenbürgischen Wietenberg-Kultur siehe bei: CHIDIOŞAN 1974, 153sq; BOROFFKA 1994, 266sq.
- 81 FORENBAHER 1993, 253.
- 82 WARREN, HANKEY 1989, 169; GOGÁLTAN 1999, 76.
- 83 GERLOFF 1993, 80sq.
- 84 FORENBAHER 1993, 251sq.
- 85 RITTERSHOFER 1983, 336; GOGÁLTAN 1999, 77. Die ungarischen Forscher [Mozsolics Amália, Bóna István, Kovács Tibor (MOZSOLICS 1988, 27sq; BÓNA 1992, 32sq; KOVÁCS 1984, 245)] datierten den Koszider-Schatzhorizont 1450–1350/1300 v. Chr. Der Bronzeschatzhorizont von Bühl kann man in die Bz. A2 Periode der mitteleuropäischen Chronologie einordnen.
- 86 RACZKY, HERTELENDI, HORVÁTH 1992, 43sq; Popa, Boroffka 1996, 56 (Sighisoara-Cartierul viilor/ Schäßburg – Viilor-Viertel); O`SHEA 1996, 37; GOGÁLTAN 1999, 211sq, Beilage 1.
- 87 HÄNSEL 1968, 165sq; DAVID 1998, Abb. 14-15; DAVID 2002, 247.
- 88 NÉMETI, DANI 2001, 95sq, Abb. 2–3; NÉMETI 1999, 124, 171.
- 89 REMÉNYI 2003, 57sq; GOGÁLTAN 2005, 96sq.
- 90 Die menschliche Adaptation, die „adaptiven Systeme“ und die „Adaptationsbahnkurven“ als Begriffe für die weitgehende Verwendung auf archäologischem und gesellschaftswissenschaftlichen Gebiet dient dem Verstehen von kultureller Adaptation. (KIRCH 1980, 101; O`BRIEN, HOLLAND 1992, 36sq). Die Ansicht der funktionalistischen Anthropologie und kulturellen Ökologie, laut dem die gesellschaftlichen und kulturellen Umwandlungen im Moment der Bildung dessen natürlichen Ansprüche erfolgen (MALINOWSKI 1960, 16), sollte man damit ergänzen, dass nur die adaptiven soziokulturellen Erneuerungen, die sich während der Zeit wiederholen und von natürlichen Selektion geformt werden, zur eigentlichen Adaptation führen (O`BRIEN, HOLLAND 1992, 55).
- 91 TILLEY 1994, 10sq; HOODER 2000, 21sq; O`SHEA 2011, 162.
- 92 O`SHEA 2011, 162sq.
- 93 SÜMEGI, KERTÉSZ, RUDNER 2003, 56.
- 94 Nach Untersuchung des Wietenberg-Siedlungssystems der innenseiebenbürgischen Region, meint Laura Dietrich, dass zu jeder Einheit des Siedlungssystems mehrere befestigte Siedlungen und Flachsiedlungen gehörten. (DIETRICH 2010, 202)
- 95 RENFREW 1982, 5sq; RENFREW 1986, 1sq; SHANKS, TILLEY 1987, 41sq. Aus methodologischer Hinsicht soll-

- te man die vorausgesetzten Interaktionen der gleichen politischen Einheiten zu den archäologischen Beobachtungen und Informationen des Fundmaterials knüpfen. (SHANKS, TILLEY 1987, 42)
- 96 RENFREW 1986, 7sq. Der englische Forscher hält den gegenseitigen Gewinn zwischen mehr oder weniger gleichen Partnern als Grundlage für die Errichtung wirtschaftlicher und Wechselbeziehungen. Renfrew erkennt die Mängel der neomarxistischen Zentrum-Peripherie-Modelle, die auf die Dominanz der entwickelten Staaten und auf dem Begriff der „Ausbeutung“ ruhen. Die Errichtung von Wirtschaftsbeziehungen kann auch unter ungleichen Partnerschaftsbedingungen eine gute Unternehmung sein. Über die Vorteile der materiellen Güter gibt es Gelegenheit für Übernahme von besser entwickelten sozialen und religiösen Symbolsysteme beziehungsweise administrativen Strukturen und eventuell für entsprechende Umdeutung nach eigenen Bedürfnissen.
- 97 RENFREW, BAHN 1999, 172sq. Betreffend sozialpolitische Beziehungen – aufgrund von archäologischen Daten – und Modelle der regionalen Begrenzungen siehe bei: Renfrew 1981, 269sq.
- 98 Carei-Bobald / Nagykároly-Bobáld (R= 12310 m), Tiream/Mezőterem-Kendereshalom (R=3692 m) Wir kennen die Größen des Tells Bervenii/Börvely-Halmos nicht, so wird die hypothetische Bemessung der Einflusszone der Siedlung unmöglich. Die detaillierte Vorstellung der Frage siehe bei: MOLNÁR, IMECS 2006, 29sq; NÉMETI, MOLNÁR 2007, 22sq.
- 99 In der unmittelbaren Nähe des von uns bemessenen Kreises, aber außerhalb dieser gibt es: Berea/Bere-Virágkert (Nr.3.), Berea/Bere-Zsidó-Glied (Nr.4.), Ciumești/Csomaköz-Öregszőlők (Nr.14.), iumești/Csomaköz-Nagylapos, Sanislău/Szanniszló-Cserepes (Nr.19.), Urziceni/Csanálos-Dorf (Nr.22.) gehörten ebenfalls, unserer Meinung nach, zum Gebiet des Carei/Bobald (Nagykároly-Bobáld) Tells.
- 100 Tiream/Mezőterem-Kendereshalom (Nr.20.), Bervenii/Börvely-Halmos (Nr.5.).
- 101 von Urziceni nach Carei (Csanálos-Nagykároly-felé) (Nr.21.).
- 102 Berea/Bere-Virágkert (Nr.3.), Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) I. 1b (Nr.10.), Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) II (Nr.11.), Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) VI (Nr.13.), Carei/Nagykároly-Spitz (Nr.12.), Căpleni/Kaplony-der Ufer des Gießkanals (Nr.6.), Sanislău/Szanniszló-Cserepes (Nr.19.).
- 103 Căpleni/Kaplony-Die Cămin/Kálmánd-Seite (Nr.7.).
- 104 Berea/Bere-Zsidó-Glied (Nr.4.), Urziceni/Csanálos-Auf dem Dorfgebiet (Nr.22.), Moftinu Mic/Kismajtény-Messzelátó csárda (Nr.16.).
- 105 Ciumești/Csomaköz-Öregszőlők (14.), Ciumești/Csomaköz-Nagylapos, Moftinu Mic/Kismajtény-der Hof des reformierten Pfarramts (15.).
- 106 LIVI-BACCI 1999, 42; GYULAI 2001, 90sq.
- 107 SHENNAN 1993, 123sq; REMÉNYI 2003, 53.
- 108 Tiream/Mezőterem-Kendereshalom (Nr.20.), Bervenii/Börvely-Halmos (Nr.5.).
- 109 Carei-Bobald/Nagykároly-Bobáld VI (Nr.13.), Carei/Nagykároly-Spitz (Nr.12.).
- 110 Carei-Bobald/Nagykároly-Bobáld I. 2a (Nr.9.), von Urziceni nach Carei (Csanálos-Károly-felé) (Nr.21.).
- 111 Urziceni/Csanálos-Auf dem Dorfgebiet (Nr.22.), Moftinu Mic/Kismajtény-Messzelátó csárda (Nr.16.).
- 112 BORDIEU 1977, 1sq; BORDIEU 1990, 23sq.
- 113 SALISBURY 2008, 43.
- 114 WRITGHT 1977, 379sq; RADCLIFFE-BROWN 2000, 177.
- 115 WASON 1994, 16sq; SHANKS, TILLEY 1987, 137.
- 116 RENFREW 1982, 2. Die forschungsgeschichtliche Durchsicht der gesellschaftlichen Entwicklungstheorien siehe bei: KRISTIANSEN 1998, 36sq; JOHNSON, EARLE 2000, 2sq.
- 117 STEWARD 1955, 9sq, 51, 178sq.
- 118 WHITE 1959, 17sq.
- 119 HAAS 2001, 6sq; GYUCHA, PARKINSON 2007, 38sq.
- 120 WASON 1994, 17sq; RENFREW, BAHN 1999, 169. Die vier große Gesellschaftstypen der Typologie: die Horde, der Stamm, das Häuptlingstum und der Staat.
- 121 CARNEIRO, 1981, 39sq; FEINMAN, NEITZEL 1984, 37sq; EARLE 1987, 279sq; KRISTIANSEN 1998, 44sq; COBB 2000, 5sq; HAAS 2001, 6sq, EARLE 2001, 105sq; EARLE 2002, 43sq.
- 122 BLITZ 1993, 2; MARCUS, FEINMAN 1998, 3sq, 97; CARNEIRO, 1981, 38.
- 123 SERVICE 1962, 134, 140; RENFREW 1982, 2.
- 124 BARRETT 1989, 113sq, 122; WRIGHT 2004, 67; ASSMANN 1999, 16sq, 36sq.
- 125 HARDING 2000, 388sq; EARLE 2002, 43sq; REMÉNYI 2003, 57; DUFFY 2008, 128sq. In den letzten Jahren sind in der Fachliteratur auch solche theoretische Modelle erschienen, die neben der linearen Gesellschaftsentwicklung auch mit realer Möglichkeit der Devolution verschiedener Gemeinschaften rechnen. Die Existenz der sog. „Stammeszyklen/tribal cycles“ ist ein beachtenswerter, origineller Gedanke. (BREUER 1990, 42sq)
- 126 GIBSON 1988, p. 41sq.
- 127 RENFREW, BAHN 1999, 168.
- 128 FRIED 1967, 186; EARLE 2002, 46. Ein Merkmal der geschichteten Gesellschaften ist dass seine gleich geschichteten und gleichaltrigen Mitglieder bei der Güteraufteilung ungleiche Güter erhalten. Nicht jede segmentäre Gesellschaft kann als eine beschichtete betrachtet werden.
- 129 SERVICE 1975, 142; WASON 1994, 48sq.
- 130 PETRESCU 2001, 96.
- 131 Wir finden Gregory Johnson's Gedanken als richtig, laut denen die Anzahl der Gemeinschaft mit der Anzahl der Herausgebildeten Institutionen direkt proportional ist. Größere Gemeinschaften –haben meistens – komplexere gesellschaftliche Struktur als kleinere. Das Organisieren des wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Lebens ist für die Aufrechterhaltung größerer Gemeinschaften notwendig. Johnson weist darauf hin, dass im Fall der Gemeinschaften aus 50–500 Menschen diese Behauptung

nicht eindeutig ist. Die Fragen der Zusammengesetztheit kann man allein aufgrund von demografischen Merkmalen nicht erklären. Die Institutionalisierung der netzartigen Führungsform ausragender Sozialgruppenstatus (group-controlled hierarchies) ist das optimale Mittel der Machtausübung und – Aufrechterhaltung. In unserem Fall hängt das eng mit der Struktur der Machtkette und mit der Mitgliederanzahl der bewaffneten Gefolge des Häuptlings zusammen. (JOHNSON 1982, 389sq, 409sq, Figure. 21.1, Table. 21.1, Fig.4.) Betreffend Merkmale von Netzmachtsstrategien der Person oder der Gruppe, die das Sozialstatus andeuten, auf Organisieren festlicher Ereignisse, Repräsentation symbolischer Gegenstände, Handel von Prestigegegenständen, Informationsaustausch (networked power strategy) beruhen, siehe : HARDING 2000, 389; WRIGHT 2004, 76sq; SKOGLUND 2009, 202. Das Netzwerkssystem der Machtausübung A (networked power strategies) beruht auf das plastische persönliche System der Verwandtschaftsbeziehungen, Wechsellpartnerschaften und Bünde. Den Grund des Erhaltens des Beziehungssystems bildet die gegenseitige Schenkung. Solche Organisierungsstrategien der komplexen Gesellschaft konzentrieren die Gemeinschaftsmitglieder, die Anführer, und diejenige die die Führung anstreben in einheitliche ideologische und wirtschaftliche Systeme. Im System sind gegenseitige Zusammenarbeit und rivalisierender Wettstreit gleichzeitig erlaubt. (EARLE 2002, 18)

- 132 Die von Kristian Kristiansen und Thomas Larsson skizzierte elitäre Ideologie, mit starken interkulturellen Einflüssen, die überregionale Beziehungssysteme umfasst, ist verlockend und eindeutig bestreitbar, es ist ein kristallisiertes System der Macht und Religion, eine monumentale Baukunst, charakterisiert durch Elitkriegertracht und Frisur, beziehungsweise ein bronzezeitliches Gesellschaftsbild, realisiert mit Selbstaussdruck durch Statussymbole. (KRISTIANSEN 1998, 58sq; KRISTIANSEN 2004, 180sq; KRISTIANSEN, LARSSON 2005, 8sq, 161sq, 225sq; / siehe Kritik bei: NORDQUIST, WHITTAKER 2007, 75sq) In der vorläufigen Lage der Carei-Ebene-Forschung fehlen die grundlegenden archäologischen Beweise solches Gesellschaftsbildes. Die Festungen der Otomani-Telle zeugen über Existenz einer zentralen Macht. Die gesellschaftliche Schichtung, die Existenz der bewaffneten Begleitung der Hauptmannschaft wird dadurch bewiesen, dass die entscheidende Mehrheit der Bronzegegenstände, die auf den Gebieten vom Nordwesten Siebenbürgens und im Nordwesten Rumäniens gefunden wurden Waffen und Schmuck sind. (HÄNSEL 1998, 21; GOGÁLTAN 1998, 128sq, 195sq; MOLNÁR 2011, 272sq) Der Waffenschein ist der Ausdrucksmittel der individueller Identität und Gruppenidentität der Kriegerelite. (EARLE, KRISTIANSEN 2010, 9sq) Auf der zum Epizentrum des Otomani-Gyulavarsánd Kulturkomplexes gehörenden Carei-Ebene und im Eriul/Ér-Tal gibt es aber wenige eindeutig als Prestigegegenstand zu verstehendem Metallfund. Gemäß unserer bisherigen Kenntnissen wurden auf der Carei-Ebene

und im Eriul/Ér-Tal kein einziges Schwert entdeckt, und es gibt nur sieben, in die mittlere Bronzezeit einzuordnende Dolche (MOLNÁR 2011, 295sq). Die niedrige Anzahl kann auf dem ersten Blick eine neue Deutung haben, wenn man in Betracht zieht, dass vom Friedhof Gemeinlebern F (258 Graben) ebenfalls nur sieben Dolche stammen (NEUGEBAUER 1991, 16sq; HARDING 2007, 57) oder vom Gebiet der Füzesabony-Kultur kennt man bloß 30 Dolche (THOMAS 2008, 234 238. Fußnote). Die Volkskundebeispiele zeigen darauf hin, dass die Anwesenheit von Gesellschaftsgruppen mit verschiedener Identität und betontem Status die stark hierarchisierte Gesellschaft keine Voraussetzung darstellt. (HOODER 1979, 448sq) Die Anwesenheit der Prestigeobjekte in sich prägt nicht unbedingt eine auf strenge Regeln basierte beschichtete Gesellschaftszusammensetzung. Das in Sălacea (Szalacs) 1968 freigelegte Sanktuarium beweist ein organisiertes religiöses Leben, aber aus baukünstlerischer Hinsicht ist dieses Gebäude nicht anders als die übrigen – bis jetzt – es ist aber eine einzigartige Entdeckung auf dem Stammgebiet des Otomani-Gyulavarsánd Kulturkomplexes. (CHIDIOȘAN, ORDENTLICH 1975, 15sq; BADER 1990, 182sq). Mit einem Wort entfaltet sich aufgrund der zur Verfügung stehenden Daten das Bild einer, von K. Kristiansen skizzierten, aber viel bescheidener Häuptlingstumsgesellschaft.

- 133 RUSU 1966, 17sq; SZATMÁRI 2002, 54sq; KEMENCZEI 2003, 168. Die Frage der mittelbronzezeitlichen Bronzezeit im Nordwesten Siebenbürgens siehe bei: MOLNÁR 2011, 269sq.
- 134 KOVÁCS 1973, 29; KEMENCZEI 2003, 168sq; DIETRICH 2010, 192.
- 135 Wir kennen bis heute noch keine einzige aus der Carei-Ebene stammende Gussform, die zur Dolchfertigung verwendet wurde. Ähnliche Funde gibt es auch im benachbarten Eriul/Ér-Tal nicht. Aufgrund unserer heutigen Kenntnisse sind die auf diesem Gebiet entdeckten Dolche, scheinbar durch Handel in den Besitz der Führer geraten.
- 136 ROMAN, NÉMETHI 1990, 41, Fig. 2/8. Der Dolch mit verlängertem Griff, Mittelrippe und blattförmigen Klinge wurde auf dem Carei-Bobald Hügel im Geflechschutt des Wohnhauses Nr. 3. (S V/1989) entdeckt. Die Dolche von Nagykaroly/Carei und Tiream/Mezőterem sind die Exemplare der „Dolche östlicher Art“, die auf dem Gebiet Rumäniens am weitesten im Westen gefunden worden sind. Ähnliche Funde gibt es vor allem im östlichen Teil des Landes. (POPA 1999–2000, 66sq)
- 137 BADER 1978, 129. Einen ähnlichen Dolch, wie derjenige von Tiream/Mezőterem, unverziert, mittelrippig und mit verspitzter Achsel kennen wir von Tiszafüred-Majoroshalom. Nach Meinung von Kovács Tibor ist die Waffe, die Einflüsse der ägäischen Metallschmiedekunst schildert in das 16.–15. Jh. v. Chr. datierbar. (KOVÁCS 1973A, 158sq). Der Form nach ist der von Tiream/Mezőterem stammende zweite Dolch östlicher Art Nahe ans vom Carei-Bobald Hügel stammende Exemplar und aufgrund seines archäologischen Kontextes ist er in die

- Periode der mittleren Bronzezeit III. datierbar (NÉMETI 1969, 64sq, Pl. XVIII/1–7, 9).
- 138 Besondere Aufmerksamkeit verdient auch der aus dem Grab Nr. 19. hervorgeholter Dolch vom Friedhof in Pir/Szilágyép (Abb.44./2). Seine Wichtigkeit wird dadurch erhöht, dass – laut unseren Kenntnissen – ist das die einzige aus dem Friedhof stammende Waffe. Nach der Meinung von Bóna István hat der Dolch von Pir/Szilágyép mit drei Nieten im Museum von Baia Mare (Nagybányai Múzeum/Muzeul Judeþean Maramureþ Inv. Nr.: 115) keine bekannte Parallellismen in der mittleren Bronzezeit. Laut der Meinung von Ordentlich Iván kennen wir Parallellismen dieses Objekts aus dem Friedhof Dolný Peteri. Székely Zoltán erwähnt eine ähnliche Waffe im Friedhof von Megyaszó. Kovács Tibor hält den in Pir/Szilágyép gefundenen, mit blattförmiger Klinge versehenen Dolch als Produkt der Metallschmiedekunst der Koszider-Periode. Diese Datierung wird auch von der zeitlichen Einstufung des mit dem Dolch zusammen als Grabzusatz gefundenen Kleinkrug unterstützt. (SZÉKELY 1966, 134; ORDENTLICH 1973, 281sq; BÓNA 1975, 134; KOVÁCS 1977, 60; MOLNÁR 2011, 298)
- 139 KACSÓ 2003, 273, Anm. 37, Taf. IX; MOLNÁR 2011, 287.
- 140 BADER 1978, Pl. LXIII/1–3; VULPE 1970, 50, Taf. 13/209–211; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, 39, Pl. 2/1–3. Am Kismező genannten Feldmarkteil, fand Nagy Mihály, der Bewohner von Cehăluþ/Magyarcsaholy 1962 auf der mittleren Terasse des Baches Csaholy zwei Gussformen und ein vorbereitetes Stück. Aus dem Lagerfund von Magyarcsaholy/Cehăluþ III. gelang laut Verordnung des Ministerrates 294/1970 das Stück mit der Inventarnummer 195 vom Museum Carei unter Inventarnummer 75684 in das Rumänische Nationalgeschichtemuseum, die Funde mit Inventarnummer 204 und 205. befinden sich auf weiterhin im Museum von Carei.
- 141 BADER 1978, Pl. LXIII/10, 11. der Aufbewahrungsort aus drei Gussformen wurde am rechten Ufer des Baches Fekete-patak/Pârâu Negru gefunden im Zsidó-tagban/Togul Evreiului. Die Funde gelangen in die Sammlung des reformierten Pfarrers Kovács Gyula von Bere. Die Sammlung wurde 1977 vom Archäologen Bader Tibor für das Bezirksmuseum Sathmar gekauft, wo sie auch heute unter Inventarnummer 41423–41424, 32282–32283 sind.
- 142 Den außer den Siedlungen gefundenen Bronzeschatz aus Gussform hält Burger Wanzek für vergrabenes Instrumentarium der Wandermeister. (siehe: WANZEK 1989, 191, B Gruppe). Ihr Zerstören konnte auch absichtlich geschehen. In diesem Fall könnten die Gussformen im Moment ihrer Deponierung oder unmittelbar davor zerstört worden sind. (WANZEK 1989, 65sq)
- 143 Die Fundstelle ist nicht dieselbe, mit dem Gebiet, wo sie verwendet wurden. (siehe diese Frage bei: TAYLOR 1993, 42). Es ist nicht auszuschließen, dass die Deponierung beider Schatzfunde das Resultat einer bewussten, gebietabtrennenden kultischen Tätigkeit ist, in der Grenzzone der Einflussregion des Carei-Bobald Tells. (siehe: THRANE 2009, 16; BALLMER 2010, 198sq; BALLMER 2010A, 123sq) Ihr Deponieren ist nicht das Resultat von unlogischen esoterischen Glaubens sondern eine auf gemeinschaftliche Ideologie andeutende Tätigkeit, die zur Konsolidierung real-weltlicher Zustände oder auch zur definitiven Veränderung dieser beitragen sollte. (KRISTIANSEN 1989, 21sq; BRÜCK 2000, 280)
- 144 RENFREW, BAHN 1999, 197; HARDING 2000, 274, 294sq; DUFFY 2008, 129sq; REMÉNYI 2003, 55sq; OTTERBEIN 2004, 12sq, 118sq; KRISTIANSEN, LARSSON 2005, 225sq; HARDING 2007, 32, 40, 147sq; PARKINSON, DUFFY 2007, 100, 125; GOGÁLTAN 2008, 39; EARLE, KRISTIANSEN 2010, 14sq; EARLE, KOLB 2010, 75, 85. Die Territorialität kann man in sich nicht an eine bestimmte Form der Gesellschaftsorganisierung knüpfen, sie ist aber eine der Elemente, die die gesellschaftliche Abschichtung anspricht. Die Bestrebung zur ausschließlichen Kontrolle der wirtschaftlich ausgenutzten Region, der Territoriumsschutz bildet den organischen Teil des menschlichen Verhaltens. Die Festungen, die zum Schutz der Güter und der Gemeinschaft dienen, sowie verschiedene Grenzmarkierungen sind alle Bestandteile des territorialen Verhaltens. Die urzeitliche Grenzlinie bedeutet keine scharfe Demarkationslinie, sondern kann eher als eine Zone von „Niemandland“ begriffen werden, die mit Flüssen, Flutgebieten, Moos, Sumpfböden umrahmt ist. (SAHLQVIST 2001, 89; THRANE 2009, 13sq)
- 145 Aufgrund der Zonentopographie und der Beobachtung von natürlichen Einläufen wurde das dreifache Grabensystem scheinbar von Zeit zu Zeit mit Regenwasser aufgefüllt. Ebenfalls konnte der in unmittelbarer Nähe des Tells fließende Bach Merghes (Mérghes) die Gräben mit Wasser füllen. Die Wartung der zeitweise schlammig gewordenen Schanze setzte ernste Pflichtarbeit voraus. (NOWACKI 2008, 112) Laut archäologischen Forschungen Jahre 1966 beziehungsweise 2000, wurden scheinbar die Wände der Wehrgräben von Carei nicht mit Steinen oder mit Holz befestigt. Während der Ausgrabungen hat man nicht einmal Spuren der Anwesenheit von Palisadenzäunen gefunden. Die Größen der Festung des Carei-Tells sind bescheidener als die Wehrwerke der anderen Tells der Epoche im Eriul/Ér-Gebiet. Der innere Graben des doppelten Értotomány/Otomani-Várhegy Wehrgraben-Systems ist 16m breit und 5,3 m tief, der äußere ist aber 14m breit und 3,75m tief. Der Wehrgraben des Szalacs/Sălăcea-Vida Hügel ist auf der Südseite 21m breit und 7,55m tief, und auf der Ostseite 22m breit und 7,3m tief. (ORDENTLICH 1973, 26sq, 110sq; GOGÁLTAN 2008, 45) Es ist vorstellbar, dass ähnlich wie im Fall der Schutzgräben im Er-Gebiet, auch diejenige des Craei-Tells von Erdhalden eingerahmt waren, die aber von modernen Erdarbeiten und durch Tiefpflügen vernichtet wurden. Das Fortifikationssystem des Carei-Tells ist in der Epoche nicht unbekannt, ähnliche dreifache Schutzgrabensysteme finden wir auch in der Siedlung Vrăble-Fidvár in der Südwestslowakei (BÁTORA ET COLAB 2008, 101sq, Abb. 6, 8; BÁTORA ET COLAB 2012, 112sq, Fig. 2, 3,7). Auf die Frage, ob anders als

- im Fall des slowakischen Beispiels, die Wehrgraben des Carei-Tells zur gleichen Zeit auch Teil des Schutzsystems waren, können wir – bis jetzt – noch nicht antworten.
- 146 EARLE 1991, 85; DEMARRAIS ET COLAB 1996, 18; THRANE 2009, 15. Anhand von archäologischen und geophysikalischen Vermessungen ist der innerste Graben 6 m breit, der mittlere und äußere Wehrgraben hatten ungefähr eine Mundöffnung von 8,8m beziehungsweise von etwa 9 m.
- 147 STEPONAITIS 1978, 420sq; KRISTIANSEN 1991, 19sq; DUFFY 2008, 128; GOGÁLTAN 2008, 53.
- 148 Die Bewohneranzahl des Carei-Tells kann man – in der vorläufigen Phase der archäologischen Forschungen – nur annähernd einschätzen. Aufgrund der in verschiedene Perioden der Otomani-Kultur datierbaren Wohnhäuser und in der Fachliteratur erschienenen Einschätzungen (15 Häuser/90 Menschen/Hektar; 4–8 Häuser/24–48 Menschen/Hektar, dazu siehe: ARTURSSON 2010, 101) konnte die Anzahl der Menschen die innerhalb der Wehrwerke des Carei-Tells lebten 50-60 Personen nicht überschreiten.
- 149 ROMAN, NÉMETI 1990, 40.
- 150 NÉMETI 1995, 124. Im westlichen Schnitt S7/1994 wurden drei neue Lehmballaststücke, vom nördlichen Wandschnitt wurde auch ein ähnlicher Fund ausgegraben. Néméti János konnte nur ein Teil des Wohnhauses ausgraben.
- 151 KOVÁCS 2011, 19.
- 152 SZATMÁRI 2002, 52.
- 153 HARTA 1982, CCI und CL1 Typen; JAKAB 2004, 164sq. Wir sind uns bewusst, dass die Abgrenzung der Bodentypen bei den verwendeten groß segmentierten (1:100 000) Bodenkarten zwischen verschiedene Bodentypen aufgrund der Analyse weniger Bodensegmente (in gutem Fall 100 je 25-30 Bodensegmente pro Hektar) bestimmt wurde. Das erlaubt uns – bis zur Analyse der am Ort gesammelten Proben – nur allgemeine und sehr vorsichtige Feststellungen zu formulieren.
- 154 Ordentlich 1964. 135sq; Ordentlich 1968. 141sq; CÂRCIUMARU 1996, 94sq, 144; CIUTĂ 2009, 104.
- MARIN Cârciumaru führt eine Speziesbestimmung durch aufgrund von zwei Proben, aus der von Ordentlich Iván in die Übergangsperiode Otomani II-III eingeordneter Schicht genommene Proben: in der ersten Probe erscheinen (13. Segment, 11 Quadrat, -160cm): *Triticum monococcum* (2,2%), *Triticum dicoccum* (5,5%), *Triticum spelta* (44,7%), *Triticum aestivum* (46%), *Hordeum vulgare* (1,3%), *Lolium temulentum* (0,3%); in der zweiten Probe erscheinen: a *Triticum monococcum* (2,2%), a *Triticum dicoccum* (88,5%), a *Triticum cf. spelta* (9,3%). Als Merkwürdigkeit kann man Feststellen, dass die Größe der verkohlten Körner der zweiten Probe viel kleiner ist als diejenige von der ersten Probe. Das kann an eine ungünstige Wetterumwandlung, Bodenveränderung oder auf eine frühere Ernte verweisen. Die Körner sind etwas gequetscht. Das könnte ihre spätere Vermahlung oder ein leichteres Kochen vorbereiten. (CÂRCIUMARU 1996, 144). Die verkohlten Körner der dritten Probe wurden in Ottomány-Földvár, in der Schicht die zur III. Entwicklungsphase der Kultur gehört, auf dem Fußboden des sog. „A“ Wohnhauses gefunden. Über die Umstände des Fundes wissen wir nur soviel, dass die verkohlten Körner in die Otomani III –Phase einzuordnen sind. Das Resultat der botanischen Weizenreste-Untersuchung ist folgendes: *Triticum monococcum* (1,2%), *Triticum cf. dicoccum* (3,2%), *Triticum cf. spelta* (57,7%), *Triticum aestivum* (36,4%), *Hordeum vulgare* (0,8%), *Vicia sp.* (0,2%), *Lolium temulentum* (0,5%). Diese letzere sind keine Kulturpflanzen, ihre Anwesenheit in den Getreidefeldern zeigt das vernachlässigte Zustand des Ackerlandes an.
- 155 Die 1988 entdeckten karbonisierten Körner wurden auf dem Fußboden des klassischen Wohnhauses Nummer 1 der Otomani (II)-Kultur von Néméti János gefunden, der die Forschung durchführte. Die Reste des Wohnhauses wurden im Schnitt S3/1988 im vierten Quadrat, in einer Tiefe von – 1,6 m gefunden. (CÂRCIUMARU 1996, 94.)
- 156 GYULAI 2001, 92.
- 157 CÂRCIUMARU 1996, 68; CIUTĂ 2009, 102. Dagegen der Meinung der rumänischen Forscher, sind Pflanzen wie *Bromus sp.* oder *Rumex acetosa* keine „sekundäre Kulturpflanzen“. Diese sind bloß Unkräuter, und sie bestätigen das weniger gepflegte Charakter der Getreidefelder. (BÁLINT 2008, 173)
- 158 ROMAN, NÉMETI 2003, 76sq; CIUTĂ 2009, 103. Die Eicheln gehörten wahrscheinlich zu den Speisen der Carei-Tell-Bewohner, sie wurden zum Weizenmehl gemahlen.
- 159 CÂRCIUMARU 1996, 144. Die in Carei-Bobáld entdeckten Rückstände von Getreide weisen die Eigenschaften der in spontanen Milieu angebauten Getreidesorten vor. Die Segelrohren (*rachiș*) der Weizen sind zerbrechlich, und zergliedern leicht in kleinen Ährchen (*spiculum*). Die Weizenkörner fallen von den Ähren nicht los. Das hilft zur Reproduktion und spontaner Ausbreitung der Pflanzen, dagegen stellt aber ein Nachteil für ihren Anbau dar. Trotz der sorgfältigen Ernten wird immer ein Teil der Grützen verlorengegangen sein, und man mußte auch die gedreschenen Weizkörner schälen. (TORMA 1999, 68; BÁLINT 2008, 173)
- 160 CIUTĂ 2009, 118.
- 161 GYULAI 2001, 93. GYULAI 2008, 125. Die *triticum dicoccum* Weizensorte ist bei unterschiedlichen Krankheiten bzw. klimatischen und edaphischen Veränderungen ziemlich beständig. Gegenüber der *triticum monococcum*-Sorte passt sie am besten den Flachländern an, und kann eben auf armen Boden eine befriedigende Fruchtbarkeit anbieten. (TORMA 1999, 68; BÁLINT 2008, 174sq)
- 162 GYULAI 1999, 299.
- 163 TORMA 1999, 69sq. (Die Leistungsfähigkeit: achtzehn- bis fünfundzwanzigmal der Betrag des Saatgutes); GYULAI 2001, 103; BÁLINT 2008, 175.
- 164 BUTZER 1996, 146; HARDING 2000, 143sq.
- 165 GYULAI 1993, 25sq. Laut der Meinung von Gyulai Ferenc ist die Landwirtschaft der Ottomány- und Vatyá-Kulturen repräsentativ, was die Landwirtschaft der mittleren Bronzezeit angeht.

- 166 SHERATT 1997, 74sq, 219; REMÉNYI 2003, 53. Ein wichtiges Kriterium des Übertritts auf die Ackerwirtschaft ist die Anwesenheit entsprechender Anzahl vom Zugvieh und das Sichern ihrer Winterfutter. Der Besitz größeren Viehbestandes ist wegen Düngen der bebauten Flächen unablässig.
- 167 EL SUSI 2002, 250sqq.
- 168 CHOYKE, BARTOSIEWICZ 2000, 51sq.
- 169 Der Prozentsatz der gejagten Spezies ist auf den Niederlassungen der Otomani-Kultur allgemein niedrig. (12-21%). Als beliebte Beute zählt der Hirsch, aber sein Knochenmaterial übersteigt selten 10%. Das Wildschwein kommt mit 6,2% vor, die von Auerochsen stammenden Knochen bedeuten nur 3% der gejagten Wildtiere. Unbedeutend ist die Knochenanzahl der Büffel, Wildkatzen, Biber sowie der wilden Hasen. (BADER 1978, 131sq; HAIMOVICI 1987, 39sqq; EL SUSI 2002, 252; CHOYKE 1998, 163, Table 1, BINDEA 2008, 95sqq.)
- 170 EL SUSI 2002, 251, Tabel. 6; BINDEA 2008, 96.
- 171 EL SUSI 2002, 243.
- 172 BARTOSIEWICZ, BONSALE 2004, 254sqq.
- 173 Aufgrund von ethnologischen Beispielen und der traditionellen niederländischen Fischfangmethoden haben scheinbar die Bewohner des Carei-Tells mit Hilfe von Reusen, Körben und verschiedenen Netzen sog. einfachere „Sammelfischerei“ betrieben. Bél Mátyás erwähnt in seiner Aufzeichnung im XVIII. Jh., dass der Crasna/Krasna Fluss weite Weiden bewässert, in ihrem Wasser viele Fische hat (obwohl sie nach Dreck und Pfütze riechen, wie die vom Ecedea/Ecsed-Moor gefangene) und es gibt da unzählige Lurche (Amphibien). Nach dem Austritt des Crasna/Krasna Flusses und des Merghes/Mérghes im Frühling, sollte man die Fische, die in bedeutender Menge in den größeren-kleineren Pfützen des Flutgebiets stecken geblieben sind nur sammeln. Das wird auch von einer anderen Angabe von Bél Mátyás unterstützt, laut dem nach einer größeren Flussaustritt der Theiß, konnten die in Pfützen verbliebenen Fische nicht einmal auf die Flutgebiete getriebene Schweine auffressen, ihr Großteil kam um und das Geruch der sich zersetzende Fische war fast unertragbar. (BÉL M.: NOTITIA..., 27, 32; BÉL M.: DE PISCATIONE, 35; BARTOSIEWICZ, BONSALE 2004, 269)
- 174 BÖKÖNYI 1974, 13sqq;
- 175 EL SUSI 2002, 243sqq. Aufgrund der archäozoologischen Daten (Speziesliste) und laut der Viehschlachtbräuche gibt es im Leben der Bewohner des Carei-Tells keine besondere wirtschaftliche „Krisensituationen“. Das zeigt die Zunahme der Verzehrung vom Jagdvieh, die Verminderung der Haustierknochen und die massenhafte Abschachtung von jungen Tieren. (HOODER 1979, 449) In den entwickelten, stabilen landwirtschaftlichen Gemeinschaften ist die landwirtschaftliche Rolle des Rindviehs und sein Tauschwert bedeutend. Zum Viehbestand gehören vor allem erwachsene Exemplare. Der Prozentsatz der geschlachteten jungen männlichen Exemplare ist etwa 30%. (VRETEMARK 2010, 165).
- 176 COMAROFF 1992, 108sqq; WRIGHT 2004, 74; THRANE 2009, 18.
- 177 EL SUSI 2002. 252 sq; HARDING 2000, 143.
- 178 EL SUSI 2002, 245sqq.
- 179 EL SUSI 2002, 251.
- 180 EL SUSI 1993, 184sqq.
- 181 EL SUSI 2002, 247sqq.
- 182 EL SUSI 2002, 248.
- 183 Bökönyi 1971, 651; EL SUSI 2002, 249sqq.
- 184 GÁL 2005, 144, Table 4.
- 185 BÖKÖNYI 1988, 124; GÁL 2005, 150.
- 186 Zum Begriff der Subsistenz- und politischen Wirtschaft siehe: JOHNSON, EARLE 2000, 23sqq.
- 187 EARLE 2002, 18; WRIGHT 2004, 67; BRÜCK 2000, 288; SKOGLUND 2009, 202. In einem korporativen Gesellschaftssystem (*corporate power strategy*) wirkt das Gesellschaftssystem, dessen Basis die Verwandtenbeziehungen und die sozialen Bruderschaftsnetzwerke bilden, in erster Linie auf örtliche Ebene. Der Entscheidungsfindung und der Zusammenarbeit liegt ein System von gesellschaftlichen Regeln zugrunde, diese Regeln beweisen die Solidarität der Gemeinschaft. Ein wichtiger Bestandteil des Systems ist der Haushalt (household), der der erste Ort zum Lernen der früheren Gesellschaften war. Hier erlernten die Gemeinschaftsangehörigen die grundsätzlichen Normen des sozialen Verhaltens, der Gleichheit und Ungleichheit. Die Verbundenheit mit dem Wohnort (Siedlung, Haushaltseinheit) spielte eine bedeutende Rolle in der Herausbildung der individuellen und kollektiven Identität. Der sozialen Interaktivität legen diese Kenntnisse zugrunde.
- 188 Die Kooperation der Haushaltseinheiten, ihr Charakter und Ausmaß überstieg die praktischen Tätigkeiten des Alltagslebens und ihre bloße Koordination. (PADDER 1993, 114; BRANDON, BRAILE 2004, 4sqq). Die Haushaltseinheiten werden von den Vertretern der prozessualen Archäologie als solche Produktions- und Verbraucherkonstruktionen, die eine normengerechte Verhaltensweise zeigen, bzw. rationale Entscheidungen nehmen (SOUTH 1977, 2sqq, 86sq; BEAUDRY 1989, 85; SOUTH 1988, 27) oder als messbare soziale und wirtschaftliche Grundeinheiten der Existenz betrachtet. (ALLISON 1999, 1; SØRENSEN 2010, 124sq, 135sqq, Table 5.1.). Im Hinblick auf diese Aussage kann man feststellen, dass die Haushaltseinheit ein grundlegender sozialer Bestandteil der Existenz ist, eine Strategie, die die Produktions-, Vertriebs-, Beerbungs- und Reproduktionsbedürfnisse ihrer Mitglieder befriedigt (WILK, RATHJE 1982, 618sqq). Diese Strategie ändert sich aber abhängig von der Familie, die den Kern der Haushaltseinheit bildet. (WILK, NETTING 1984, 3). Man muss in Betracht ziehen, dass die Protagonisten der kulturellen Prozesse und die Hersteller der wirtschaftlichen Güter solche Individuen und gesellschaftliche Gruppen sind, welche unterschiedliche Fertigkeiten und sehr häufig gegensätzliche Interesse haben (HOODER 1991, 6; DIETLER, HERBICH 1998, 239; BRANDON, BRAILE 2004, 7). Bei Betrachtung der Haushaltseinheiten muss man auch die von ihren Mitgliedern gespielten Rollen nach Alter und Geschlechtern in Anbetracht ziehen (PRICE 1999, 30sqq)

- Die Mechanismen und Vorteile der „Dynamik der kleinen Gruppen/small-group dynamics“ und „aufgabenorientierten/task-oriented“ Entscheidung siehe bei: JOHNSON 1982, 392sq, Figure 21.2, Figure 21.3.
- 189 BRADLEY 1978, 268sq; FLEMING 1985, 131sq; SHERRATT 1997, 74sq; HARDING 2000, 129sq, 150sq; BRÜCK 2000, 282; JOHNSON, EARLE 2000, 30sq, Fig. 3. Das Pflügen und die Saat sind sehr zeit- und energieaufwändige Tätigkeiten. Die intensivere Beackung des Ackerbodens benötigte viel Arbeit bzw. mehrere Arbeitskräfte. Mit der bronzezeitlichen Pflügemethode „in sechs Richtungen,“ konnte man die Parzellen mit regelmäßiger Form am ökonomischsten beackern. In diesem Fall mussten die Arbeiter, die das Pflügen durchführten wenigstens mal hin- und wiederkehren. Die Größen der „individuellen Parzellen,“ die von den einzelnen Haushaltseinheiten beackert wurden – aufgrund der in Europa identifizierbaren vorzeitlichen Tellgrenzen und der Ergebnisse der Versuchsarchäologie – in der Fachliteratur wie folgt bestimmt: 2500m² (England), 1600m² (Europa) bzw. 600m² (Nordeuropa; nach neuesten Forschungen auf einem Gebiet von 1km² befanden sich zwei-drei Farmen). Von den angeführten Ausmaßen scheint das letztere annehmbar sein. Dieses Gebiet konnte binnen eines Tages gepflügt werden. (LINDQUIST 1974, 29; BRADLEY 1978, 267, 270; WRIGHT 2004, 74; MCINTOSH 2006, 119sq; EARL, KOLB 2010, 64) Laut den ethnologischen und archäologischen Beispielen können die netzartigen und korporativen Machtstrategien innerhalb einer Gesellschaft simultan auftreten, in den meisten Fällen spielt aber einer von ihnen eine dominantere Rolle. (SKOGLUND 2009, 202, 213)
- 190 BRÜCK 2000, 275sq.
- 191 GOGÅLTAN 2008, 53; ARTURSSON 2010, 102.
- 192 BINFORD 1982, 6sq; RENFREW, BAHN 1999, 242.
- 193 CHISHOLM 1979, 47sq; Zur ethnoarchäologischen Verwendung des Modells siehe: STONE 1991, 343sq.
- 194 GOLDMANN 1982, 197sq; VRETEMARK 2010, 167sq. Die Forscher rechnen pro urzeitlichen Mensch 200 kg Getreide pro Jahr und 50 kg Fleischkonsum.
- 195 GOLDMANN 1987, 53sq; NEUSTUPNÝ 1991, 326sq; SÜMEGI 2009, 470sq.
- 196 KUNA 1991, 332sq; SÜMEGI 2009, 474. Der in der Fachliteratur vorkommende „Community area“- Begriff und Theorie (NEUSTUPNÝ 1991, 326) – aufgrund der Gesellschafts- und Wirtschaftstheorien betreffend die Urzeit – schreibt dem Kulturgebiet eine mosaikartige räumliche Struktur zu. Die gemeinsame wirtschaftliche Raum-Theorie zeigt die Eigenschaften des Wirtschafts- und Gesellschaftssystems der erforschten Bevölkerung und die unterschiedlichen Verhaltensmodelle der Gemeinschaft.
- 197 THÜNEN 1926; SÜMEGI 2009, 470sq. Aufgrund des von Johann Heinrich von Thünen erarbeiteten wirtschaftlichen Modells befriedigen die den zentralen Standort umringenden konzentrischen (land)wirtschaftlichen- und Produktionszonen die substanziellen Bedarfe der Siedlung. Die von dem deutschen Geografiewissen-
- schaftler festgelegten Zonen (Ringe) vom Zentrum her: Gemüse-Obstanbau und Milchwirtschaft, Nutzholz, Intensiver Ackerbau (Getreideproduktion), Getreidewirtschaft und Viehhaltung, Dreifelderwirtschaft, Extensive Viehhaltung. In einer homogenen Naturumgebung, im Optimalfall ringartig auftretende Wirtschaftszonen verzerren sich in der Wirklichkeit abhängig von den natürlichen Gegebenheiten und siedlungssystematischen Merkmalen des erforschten Gebiets.
- 198 O'SHEA 2011, 163. Die verlängerte Form der beackerten Felder ergibt sich durch Rodungen. Laut dem von Thünen/Chisholm-Modell ist die gute Zugänglichkeit der intensiv beackerten Fläche(n) ein sehr wichtiger Aspekt. (CHISHOLM 1979, 37; STONE 1991, 350).
- 199 Diese zeigen den aktuellen Forschungsstand. Die spektakulären Ergebnisse der Tell-Ausgrabungen von Nordostungarn und Nordwestrumänien wurden schon veröffentlicht, über die Flachsiedlungen haben wir nicht genügend Informationen.
- 200 Die verschiedenen Gefäßtypen deuten auf die in den Phasen II und III der Otomani-Kultur erfolgten Formveränderungen. Neben der Erscheinung von neuen Typen können diese Unterschiede als im Laufe der Zeit erfolgte Entwicklung der Formenschatz betrachtet werden. [der Hals wird kürzer und von zylindrischer Form, der Gefäßkörper zeigt eine ein bisschen gedrückte Form, ändert sich die Gestaltung des Gefäßbodens, die strukturellen Bestandteile des Gefäßes (Rand, Hals, Körper) können besser differenziert werden.] In der Otomani II-Periode ändert sich neben der häufigen Verwendung der Ritzverzierung auch die Gestaltung der Henkel. Indem sie in der Otomani I.-Phase dünn und erhebend sind, treffen wir bei den Henkeln aus der zweiten Entwicklungsphase der Kultur breitere und kleinere Bandhenkel, die die Höhe des Gefäßrandes nur selten übersteigen.
- 201 Bei Durchführung der stratigraphischen Forschung des Tells von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) bemerkten wir, dass nachfolgend der dünnen Kohlschicht, die auf eine nach der Schicht des frühbronzezeitlichen Fundmaterials der Sanislău (Szániszló)-Gruppe erfolgte Terrainregelung (es wurden die überflüssigen Unkräuter und Büsche auf dem Wohngebiet des Hügels verbrannt) hindeutete, die den inneren Entwicklungsphasen Otomani I, II und III. entsprechenden Schichten ununterbrochen und ohne Hiatt zueinander folgen.
- 202 Die Typenanzahl der in verschiedenen Phasen vorhandenen Becher und Kleinkrüge kongruieren im großen Maße, in der Phase IIIb kommen ihre Variante in größerer Anzahl vor. In der Phase Otomani I, bzw. in der darauffolgenden Entwicklungsphase weicht die Zahl der Schüsseltypen voneinander nicht sehr scharf ab; in der Phase IIIa, meistens in der Phase IIIb kann man ein größeres Sortiment der Schüsseln beobachten.
- 203 Wir müssen erkennen, dass die Ansicht von Bóna István und anderer ungarischer Forscher, laut welcher die von den rumänischen Archäologen verwendete Bezeichnung „Otomnai-Kultur,“ einen frühbronzezeitlichen Be-

griff bezeichnet, teilweise richtig ist. Das von Ordentlich Ivan (ORDENTLICH, KACSÓ 1970, 49sq; ORDENTLICH 1973) und Tiberius Bader (BADER 1978) als Otomani I abgesonderte Fundmaterial enthält tatsächlich das archäologische Material der frühbronzezeitlichen Sanisláu (Szaniszló)-Gruppe (zur Problematik der Sanisláu-Gruppe siehe: NÉMETI, ROMAN 1994–1995, 25sq; NÉMETI, DANI 2001, 95sq; NÉMETI, MOLNÁR 2002, 18, 53.) Diese Frage wurde aber im rechten Licht gestellt, seitdem wir in unserer im Jahre 2002 veröffentlichten Arbeit Beweise dafür brachten, dass die von uns als Otomani I bezeichnete Keramik (NÉMETI, MOLNÁR 2002, 54sq) und das Fundgut von Gyulavarsánd I (BANNER, BÓNA 1974, 42; MAKKAY 1998, 643; Máthé 1984, 157) vom chronologischen Gesichtspunkt her, in der mittlerbronzezeitlichen Phase I eingefügt werden kann, die von Máthé Sz. Márta als Ottomány B (MÁTHÉ 1984, Táb. 11/1-20; MÁTHÉ 1988, 39; MÁTHÉ 1994, 29; MÁTHÉ 2001, 39sq; NÉMETI, ROMAN 1994–1995, 30) bezeichnet worden war. (Zu dieser Zeit haben wir die Bezeichnung Otomani-Gyulavarsánd Kulturkomplex vorgeschlagen). Der Mangel an ausreichenden und gut dokumentierten

archäologischen Quellenmaterialien erschwert die komparatistische Untersuchung der archäologischen Hinterlassenschaft der Otomani- und Gyulavarsánd-Kulturen. Die durch frühere Ausgrabungen gemachten archäologischen Beobachtungen, falls sie überhaupt vorliegen, sind ungenau. Das Fundmaterial ist im besten Fall als Spatenstich (Aushub) bezeichnet, usw. (KOVÁCS 2003, 525sq)k

- 204 In Hinsicht auf das gesamte Fundmaterial aus der Otomani I-Periode kann die Prädominanz der einfachen Ritzverzierungen bemerkt werden. Die primitive Form der geritzten Zickzackverzierung kam viermal – das arkadenartige Muster nur einmal vor.
- 205 Während dieser internen Entwicklungsphase ist die Ritzverzierung im Vergleich zur früheren Periode komplizierter geworden, bzw. erhöhte sich die Anzahl der durch Ritzung gefertigten Motive.
- 206 Weil die Verzierung der Keramik sehr vielfältig ist, wird die Forschung wahrscheinlich niemals fähig die verschiedenen Stilzeichen und deren Assoziationen vollständig zu kartieren, man kann aber schon manche Tendenzen bestimmen. (P. FISCHL 1997, 19)